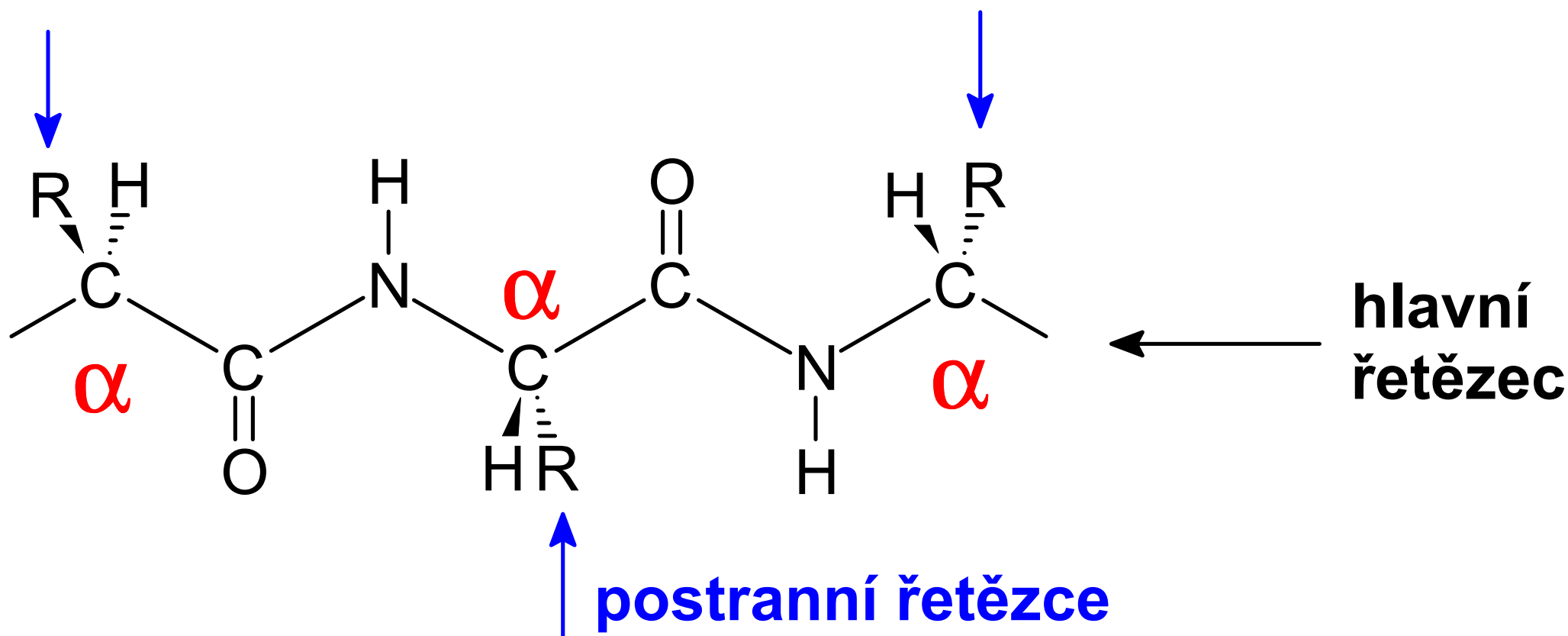

Proteiny & Glykoproteiny

© Biochemický ústav LF MU (J.D.) 2008

Proteiny jsou polypeptidy (anhydropolymery L-AK)

mají identickou páteř: peptidové vazby oddělené α uhlíky

Úrovně popisu struktury proteinů

- primární struktura
- sekundární struktura
- terciární struktura
- kvartérní struktura

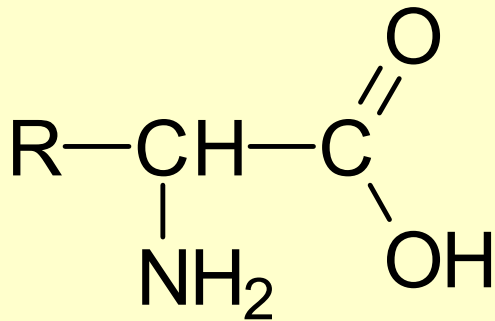

všechny
proteiny

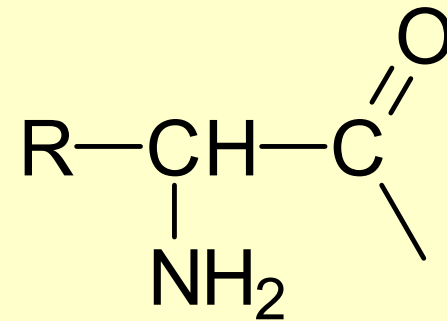
Primární struktura

- sekvence všech aminokyselin
v polypeptidovém řetězci
- číslování AK začíná od *N*-konce

Aminokyselina po odtržení –OH skupiny z karboxylu vytvoří aminoacyl

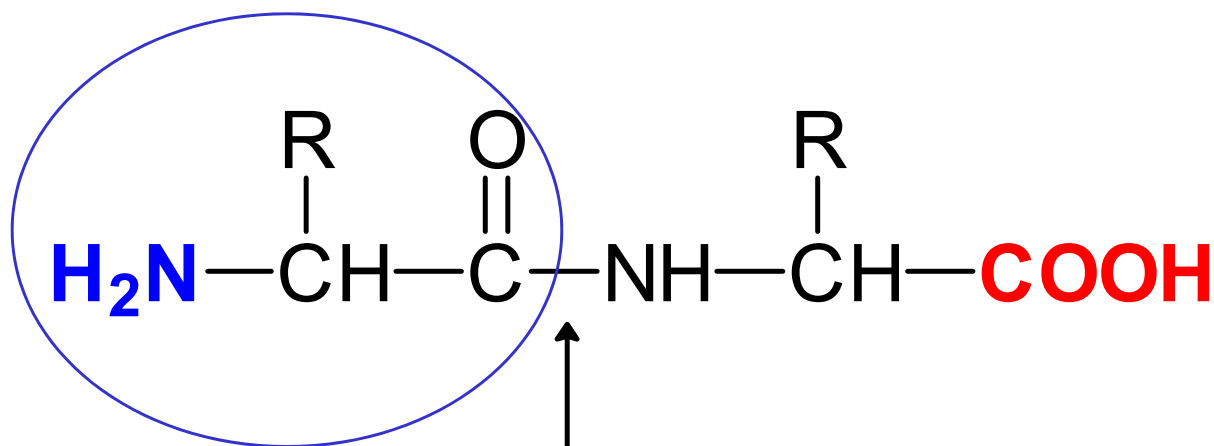

aminokyselina

aminoacyl

Dipeptid je *N*-aminoacylaminokyselina

N-konec

peptidová vazba

C-konec

Názvy acylů AK: přípona *-in/-an* se nahradí příponou *-yl*
(je pět výjimek)

Ala alanyl

Arg arginyl

Asn asparaginylyl

Asp α -aspartyl / β -aspartyl

Cys cysteinylyl

Gln glutaminylyl

Glu α -glutamyl / γ -glutamyl

Gly glycylyl

His histidylyl

Iso isoleucylyl

Leu leucylyl

Lys lysylyl

Met methionylyl

Phe fenylalanyl

Pro prolylyl

Ser serylyl

Thr threonylyl

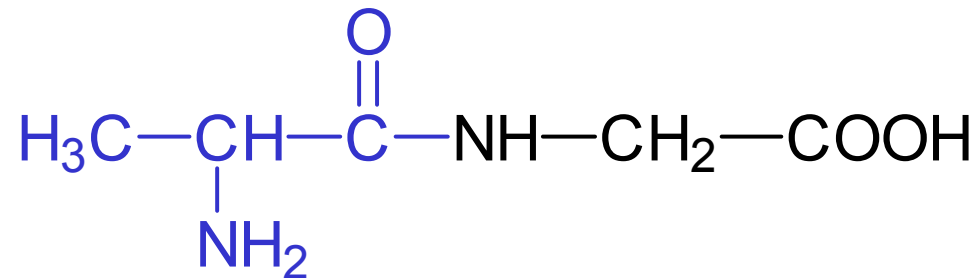
Trp tryptofylyl

Tyr tyrosylyl

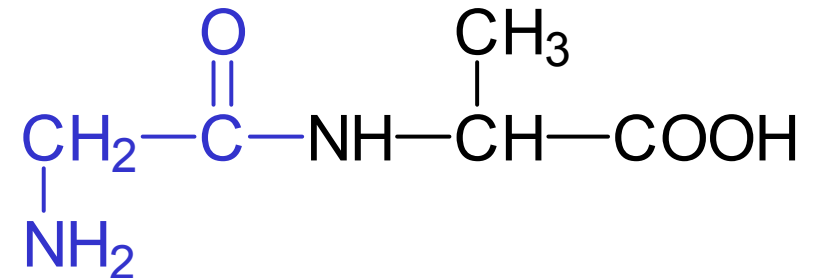
Val valylyl

Srovnejte

Alanylglycin × Glycylalanin

alanyl
(acyl alaninu)

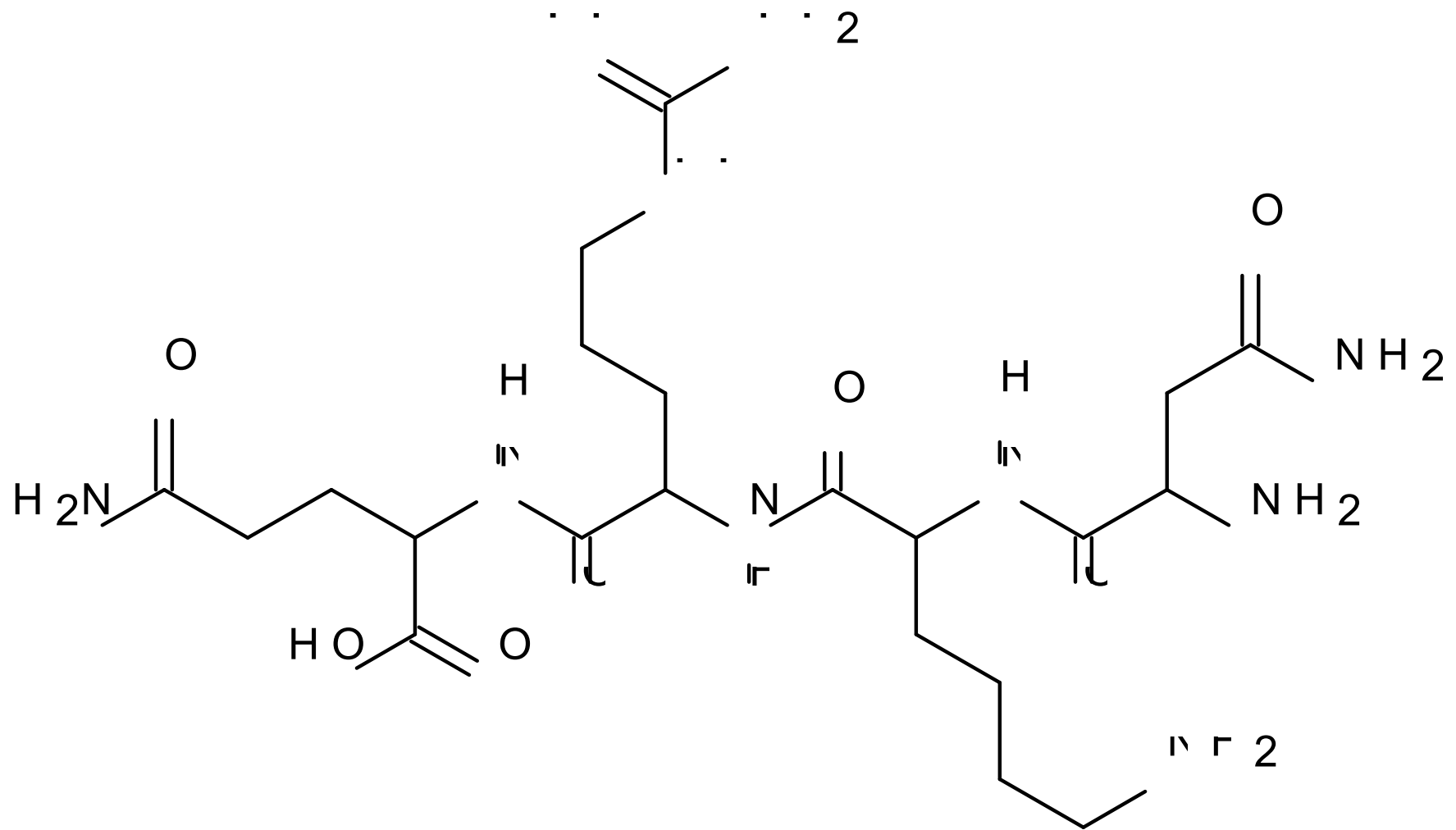
glycyl
(acyl glycinu)

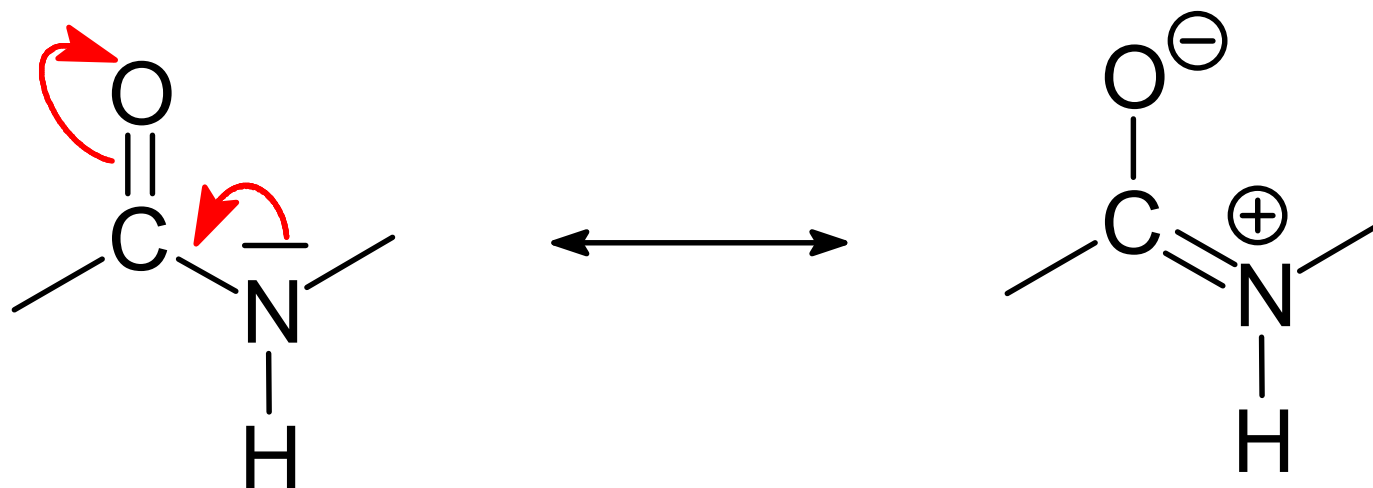
Jak postupovat při určení názvu?

1. Zjistíme počet peptidových vazeb
2. Najdeme N-konec
3. Vytvoříme acyl N-koncové aminokyseliny
4. U dipeptidu přidáme název C-koncové AK
5. U tripeptidu apod. přidáme ještě další acyl(y), zakončíme názvem C-koncové AK

Příklad

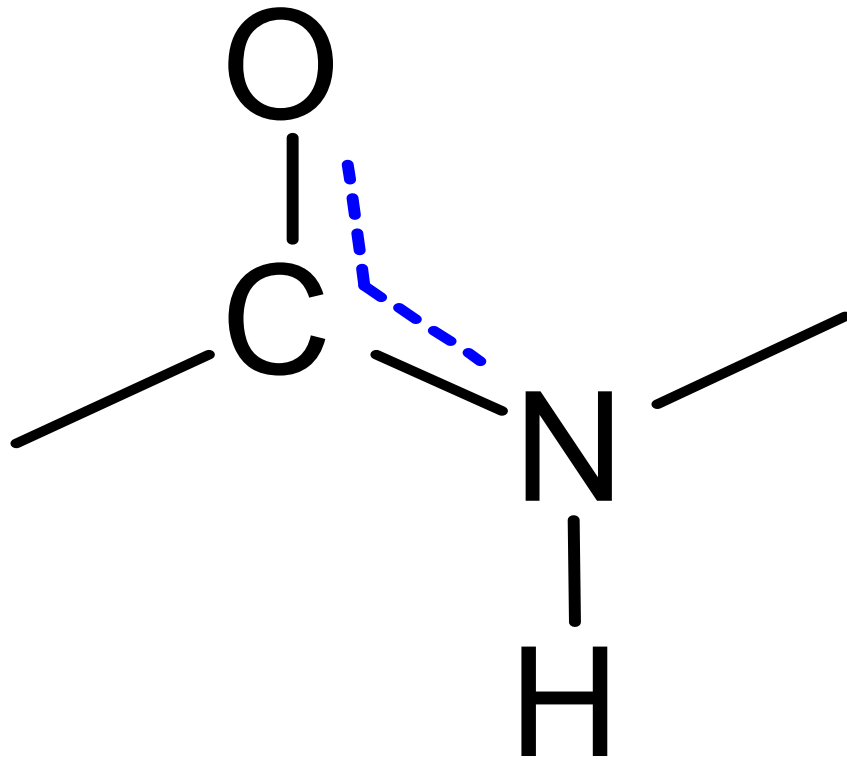

Peptidová vazba -CO-NH-

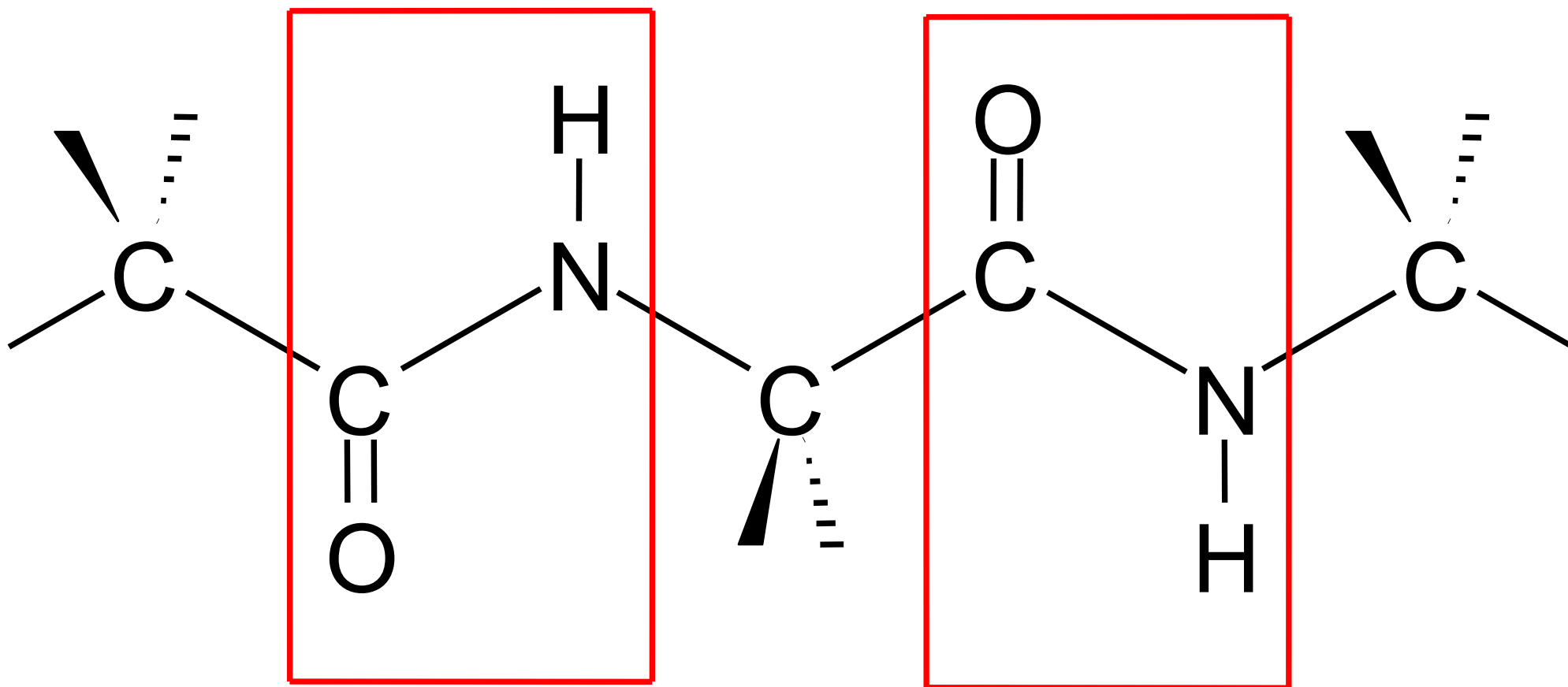
je rezonanční hybrid dvou mezních struktur
vazba C-N má charakter **částečně dvojně vazby**
(řád vazby cca 1,5)

π -Elektrony jsou sdíleny třemi atomy

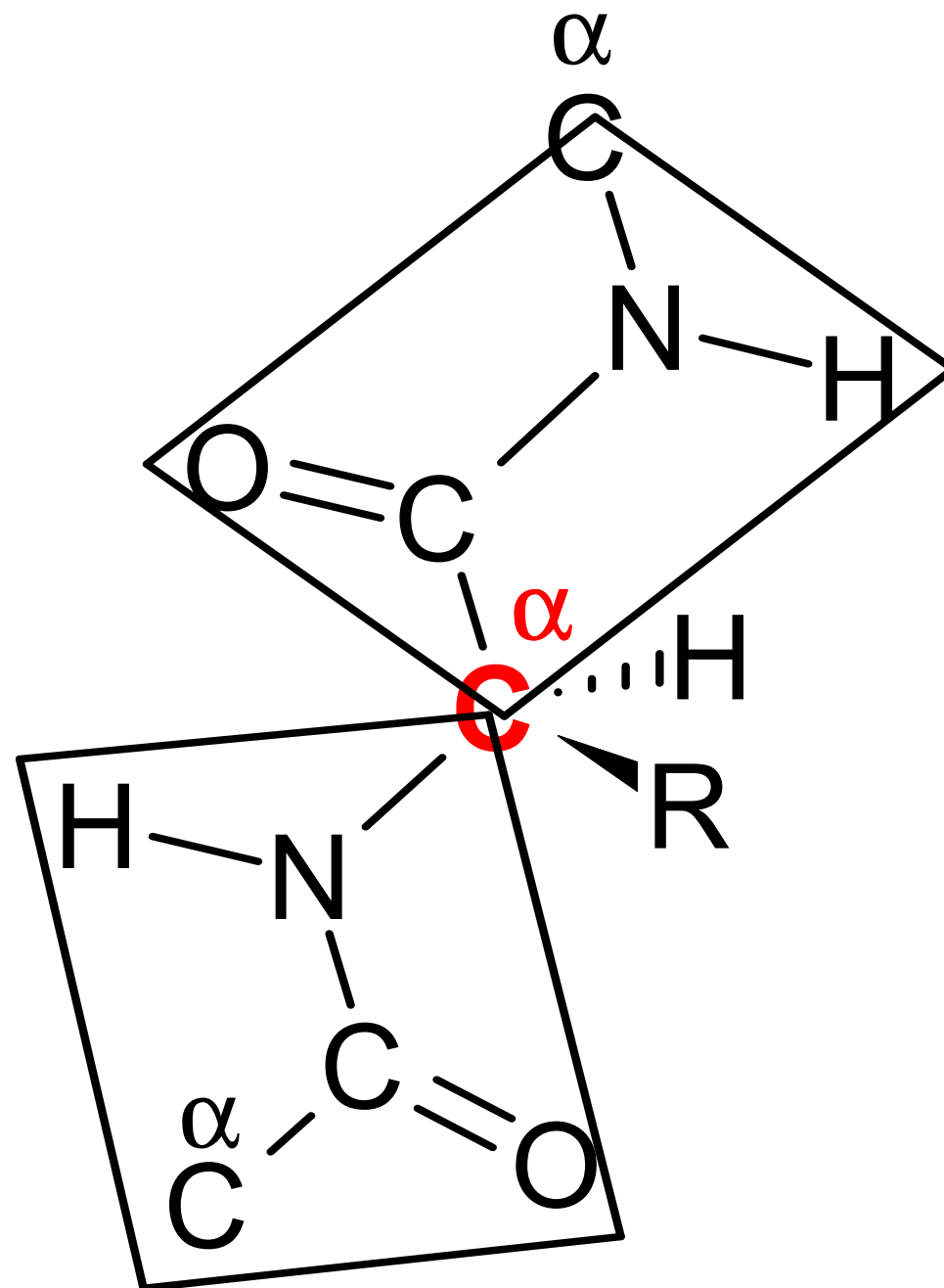

- peptidový dusík je **nebazický**
- peptidová vazba je rigidní a planární útvar
- H je v **trans** poloze vůči O (u většiny proteinů)

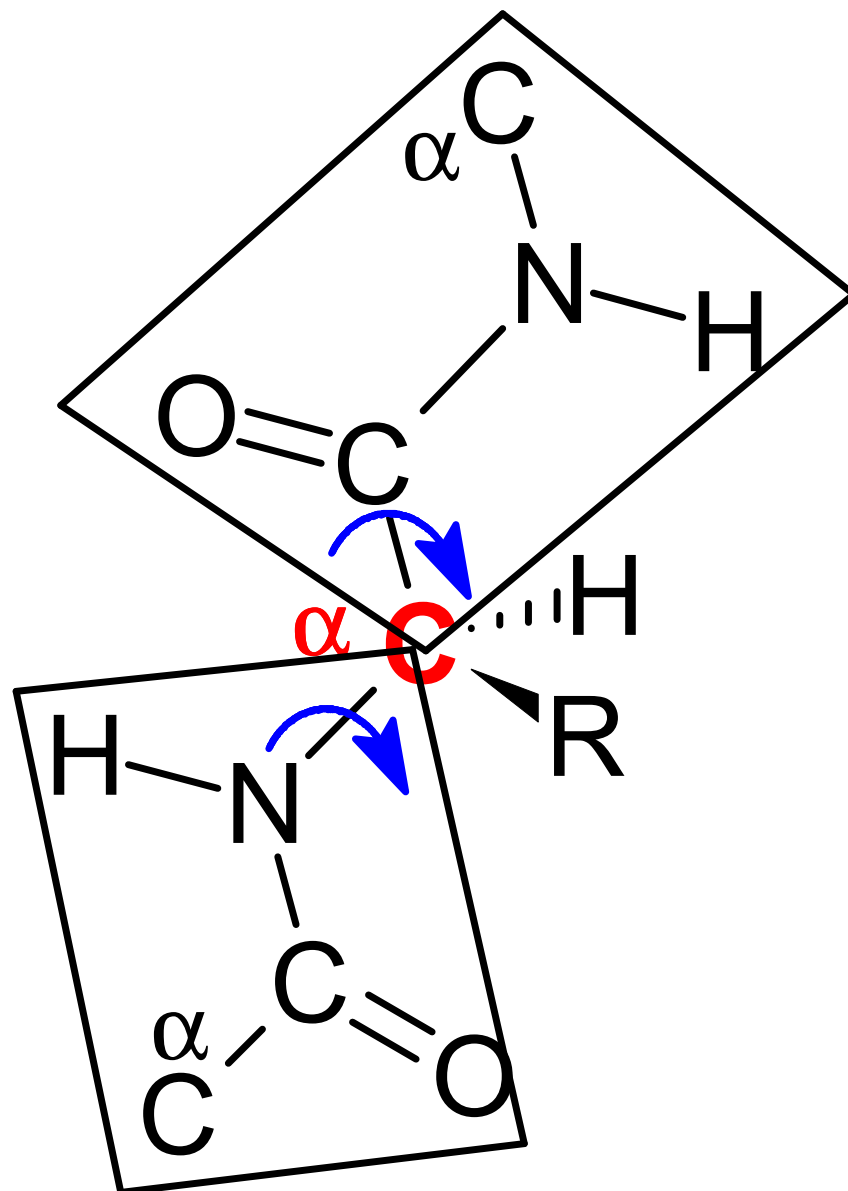
Atomy -CO-NH- jsou v rovině

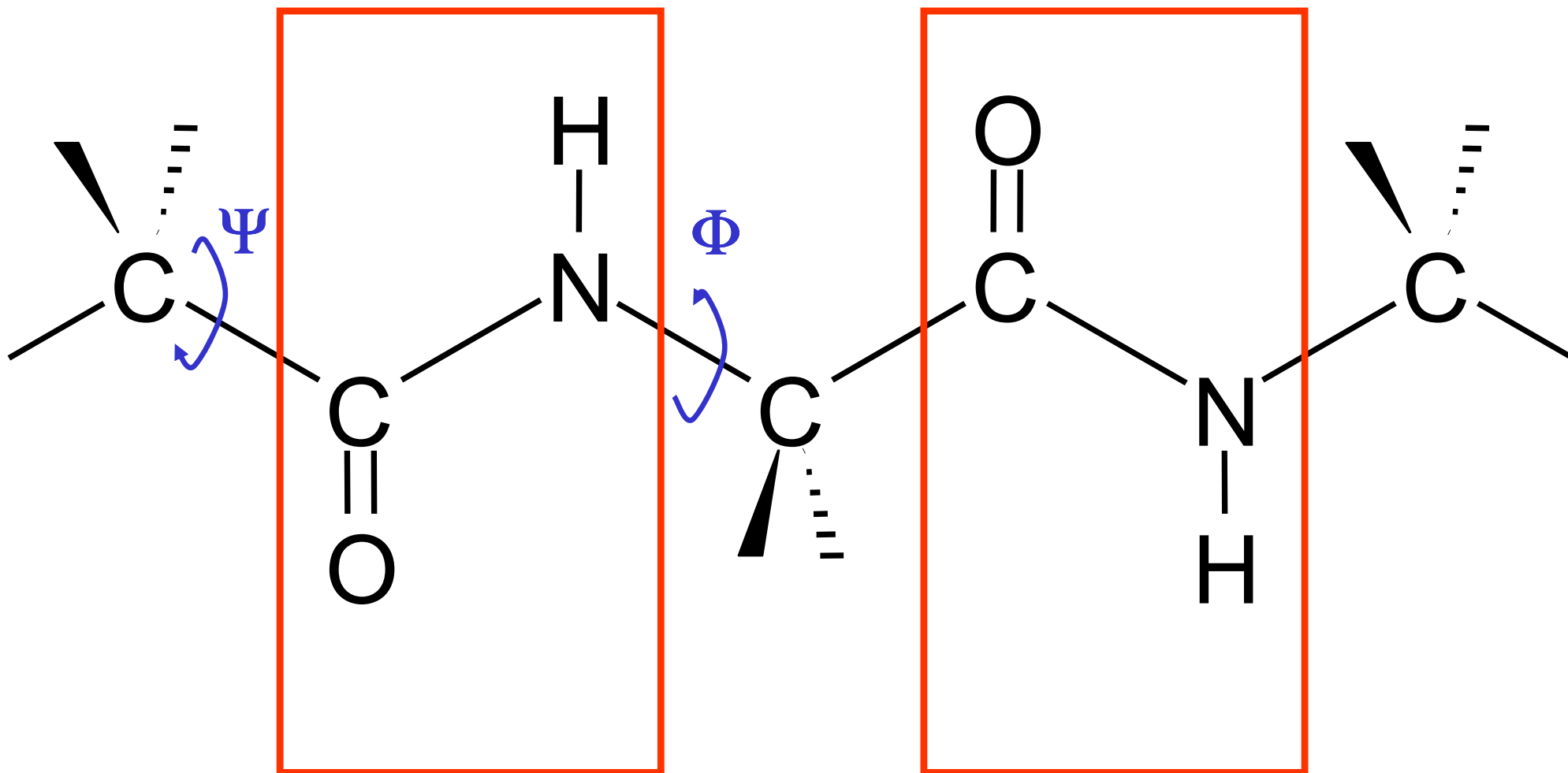
Šest
atomů
peptidové
vazby
leží
v rovině

Roviny peptidových vazeb mohou rotovat

Rotací peptidových vazeb se utváří různé typy sekundární struktury

Kombinace torzních úhlů

- kombinace torzních úhlů Φ a Ψ nejsou neomezené
- uplatňují se prostorové nároky bočních řetězců aminokyselin na $C\alpha$
- pro určité typy **sekundární struktury** existují konkrétní hodnoty obou úhlů

- α -helix $\Phi = -57^\circ$ $\Psi = -47^\circ$
- β -struktura $\Phi = -140^\circ$ $\Psi = 150^\circ$
- natažený řetězec $\Phi = 180^\circ$ $\Psi = 180^\circ$

(LCH II, str. 13)

Sekundární struktura

se týká pouze určité části polypeptidového řetězce (segmentu)

- lokální prostorové uspořádání atomů v peptidovém řetězci
- bez ohledu na uspořádání postranních řetězců R
- bez ohledu na vztahy segmentu k jiným segmentům peptid. řetězce
- Typy sekundární struktury:

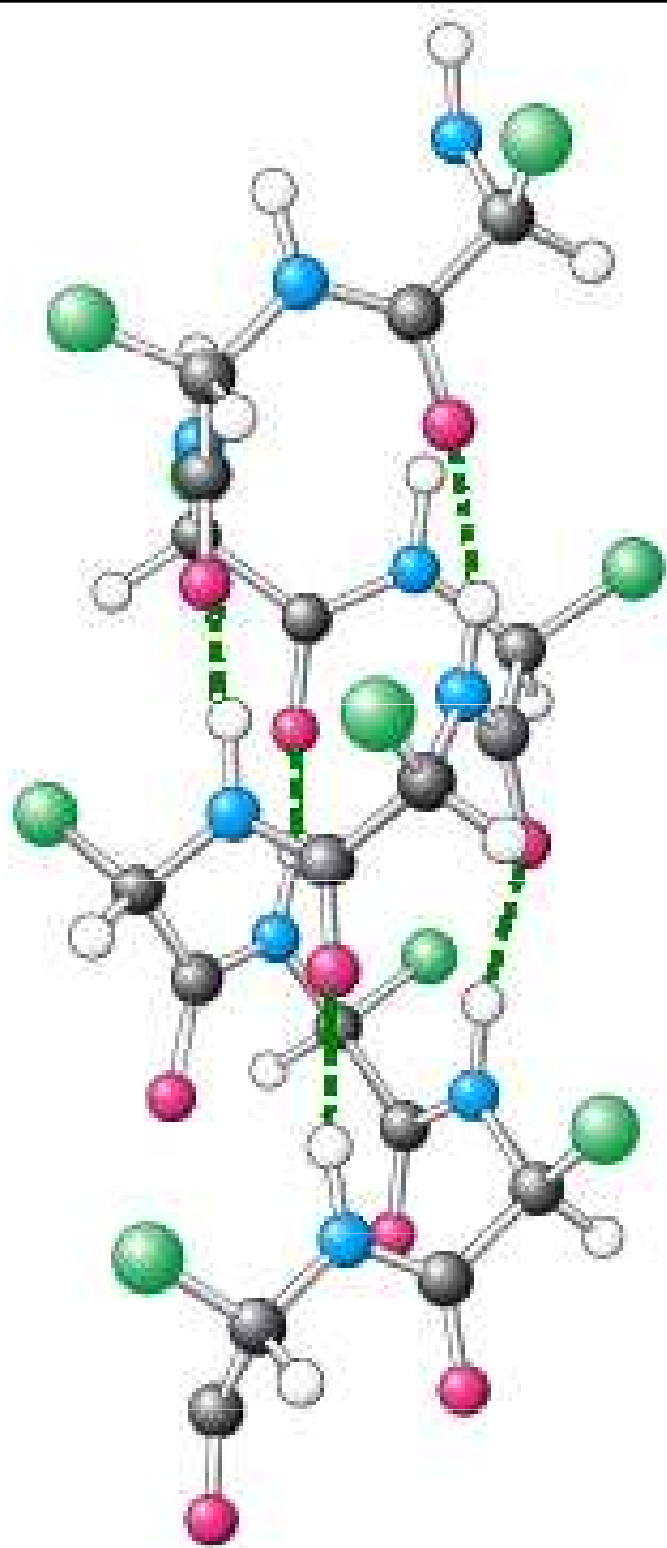
Pravidelná (helixy, β -struktura)

Ohybová (stočení skládaného listu, β -ohyb)

Nepravidelná (deformace vlivem prolinu, plápolající konce)

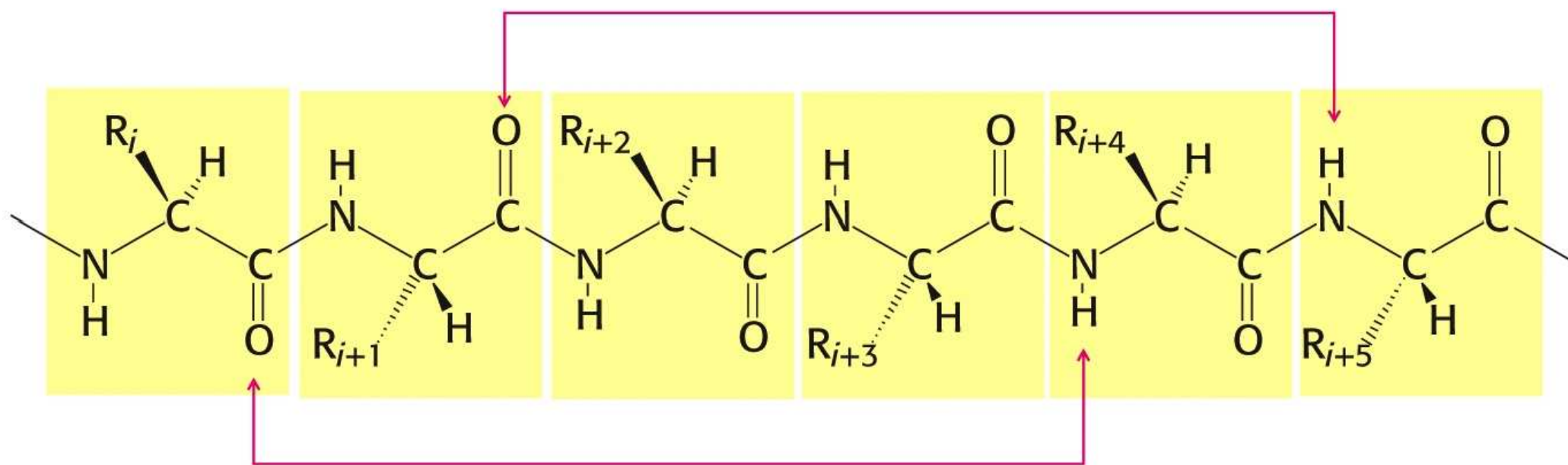
α -Helix

- **Jeden úsek** peptidového řetězce vytváří pravotočivou šroubovici
- C=O a NH skupiny jsou paralelní s dlouhou osou šroubovice
- každá C=O skupina je vázána H-vazbou s NH o čtyři AK vzdálenější
- H-vazby jsou souběžné s osou helixu
- postranní řetězce R jsou na **vnější straně** helixu

H-vazby jsou
rovnoběžné
s osou helixu

**Každá C=O skupina je vázána H-vazbou
s NH skupinou o čtyři AK vzdálenější**

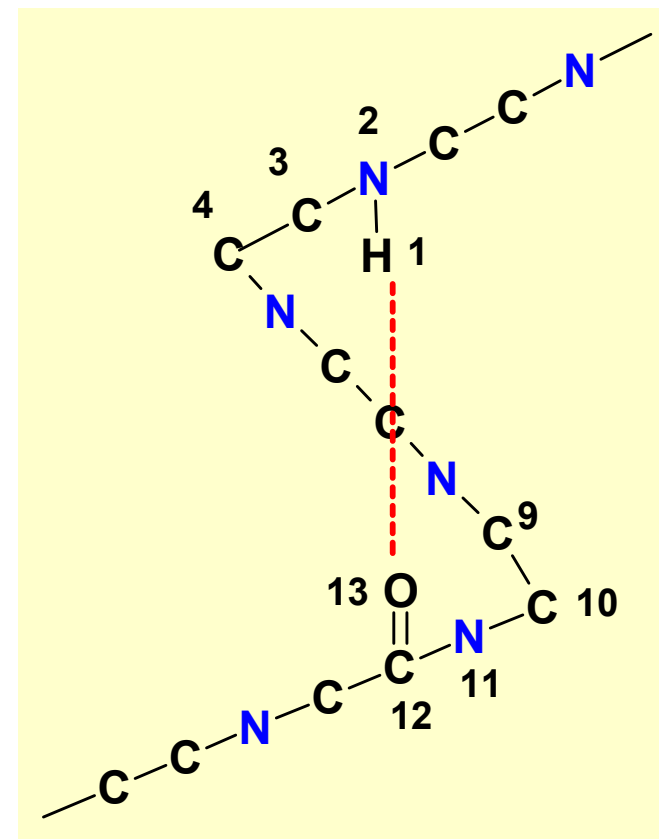

Braggova symbolika α -helixu

3,6
13

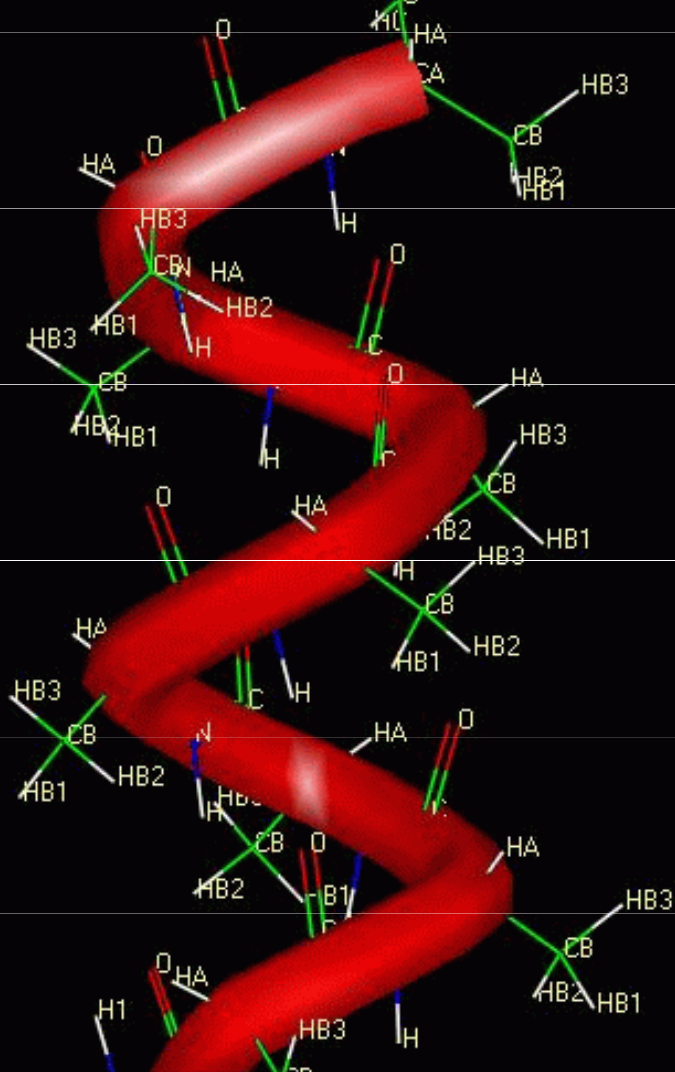
počet AK na jeden závit

počet atomů v heterocyklu
vzniklém H-vazbou: 11 + O + H

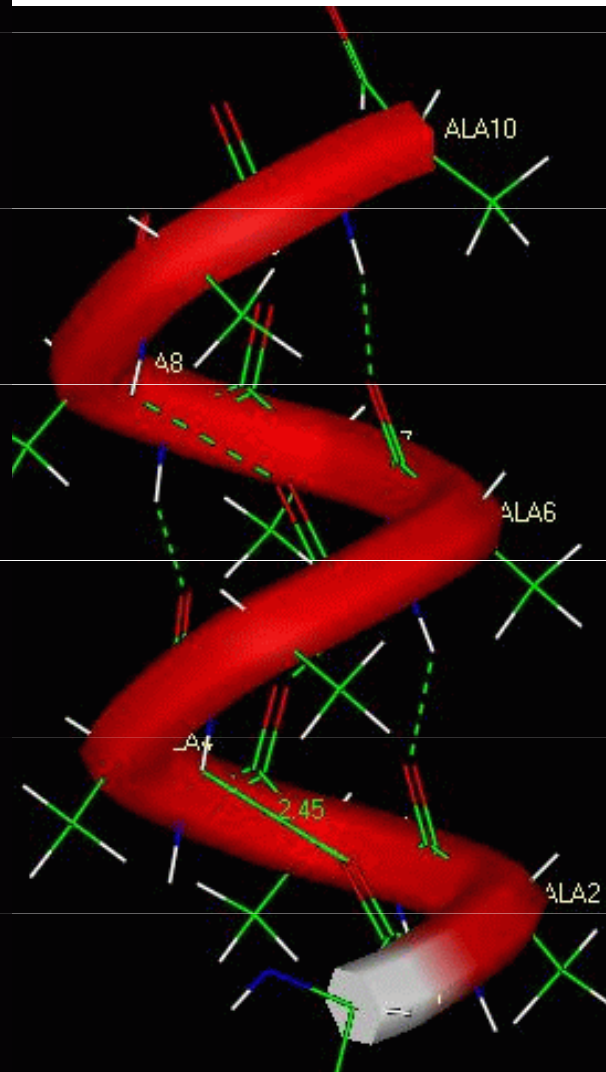

Další typy helixů

α -helix (3,6₁₃)

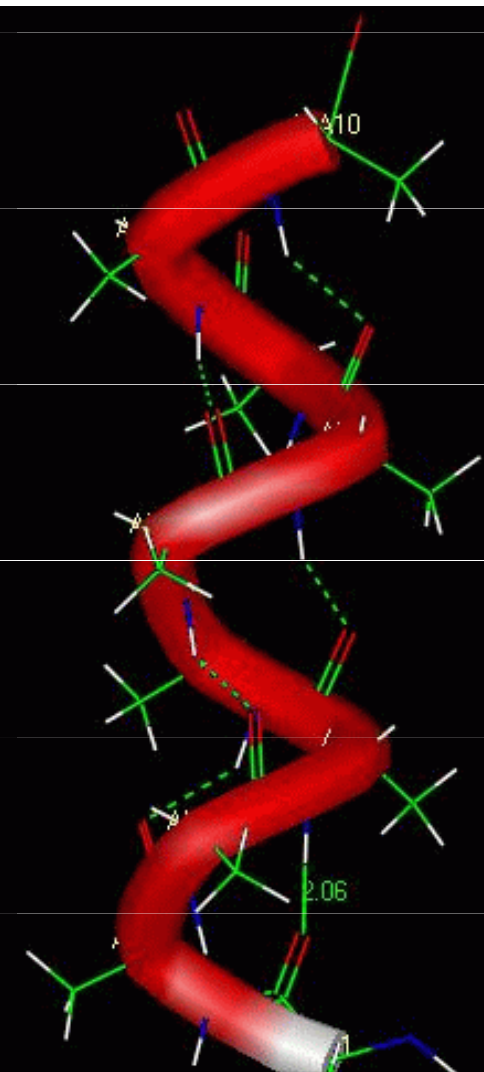

π -helix 4,4₁₆

„volnější“

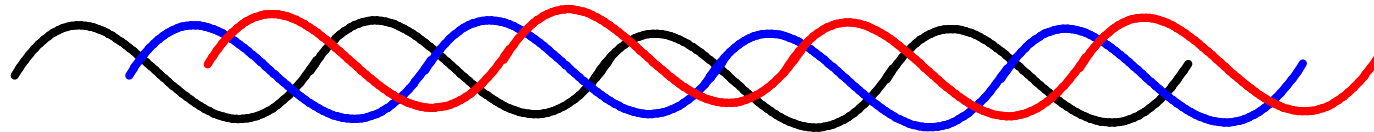
3,0₁₀-helix

„těsnější“

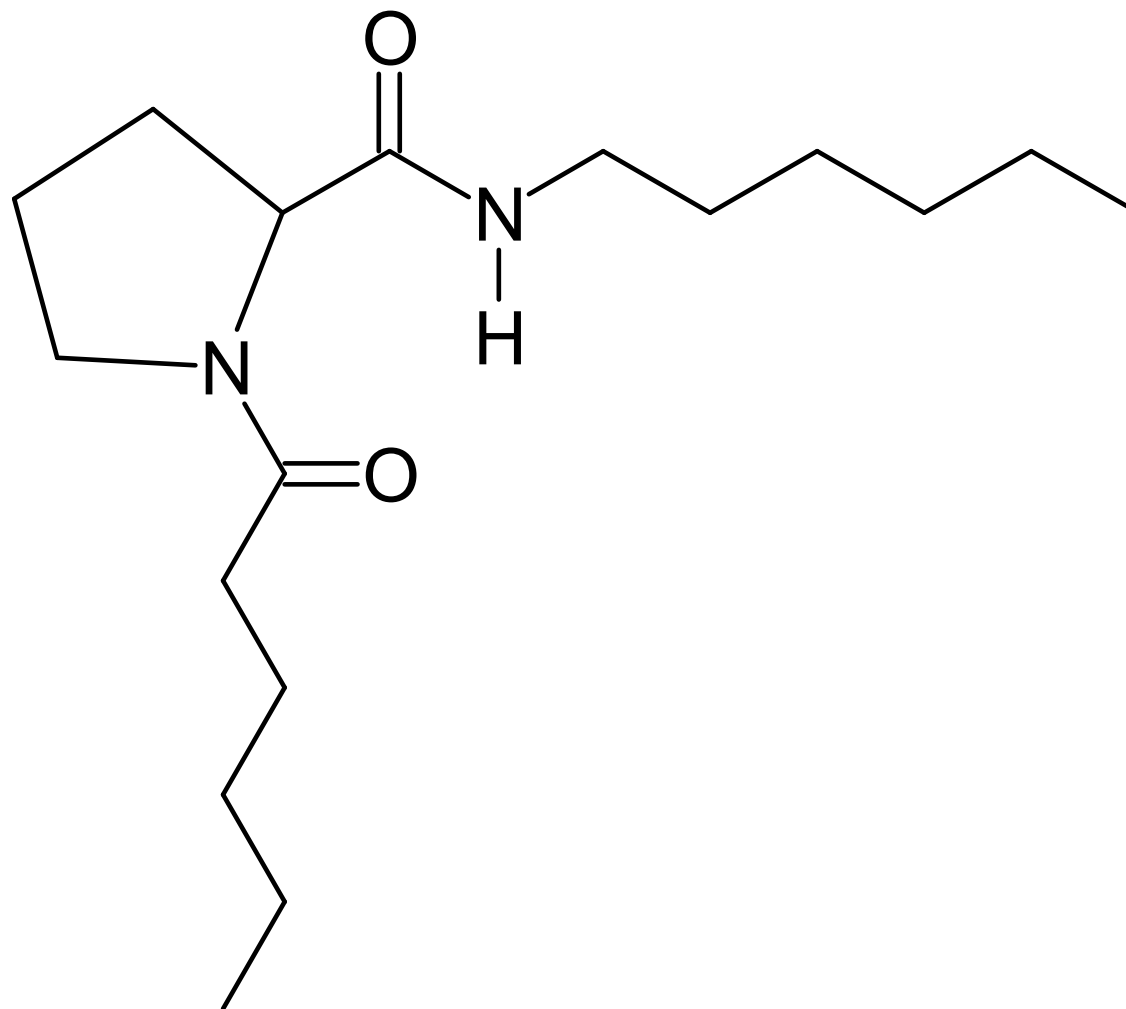
Strmý helix kolagenu

- prim. strukt. (Gly-X-Pro) a (Gly-X-hyPro)
- C=O a NH skupiny vybočené do stran, kolmo na svislou osu
- helix je levotočivý a „natažený“
- H-vazby mezi třemi helixy - **triplhelix**
- velmi pevná a rigidní bílkovina

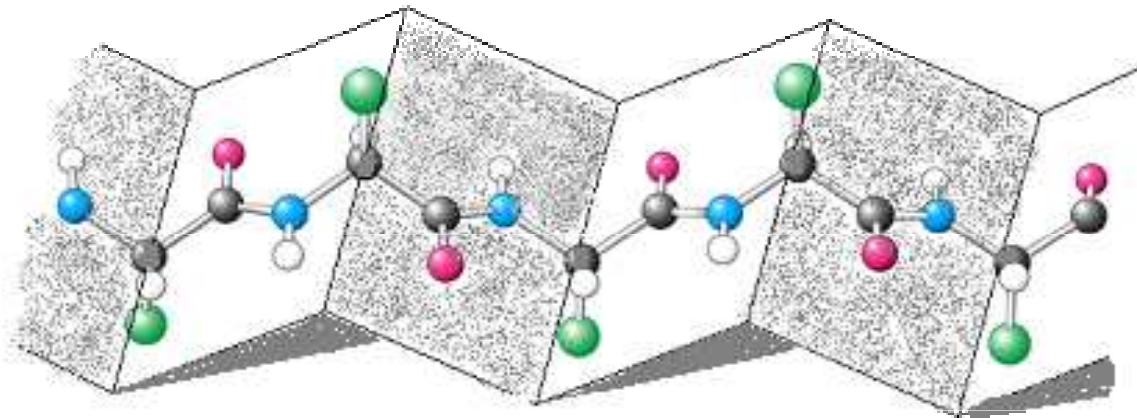

Prolin způsobuje ohnutí řetězce (zlom)

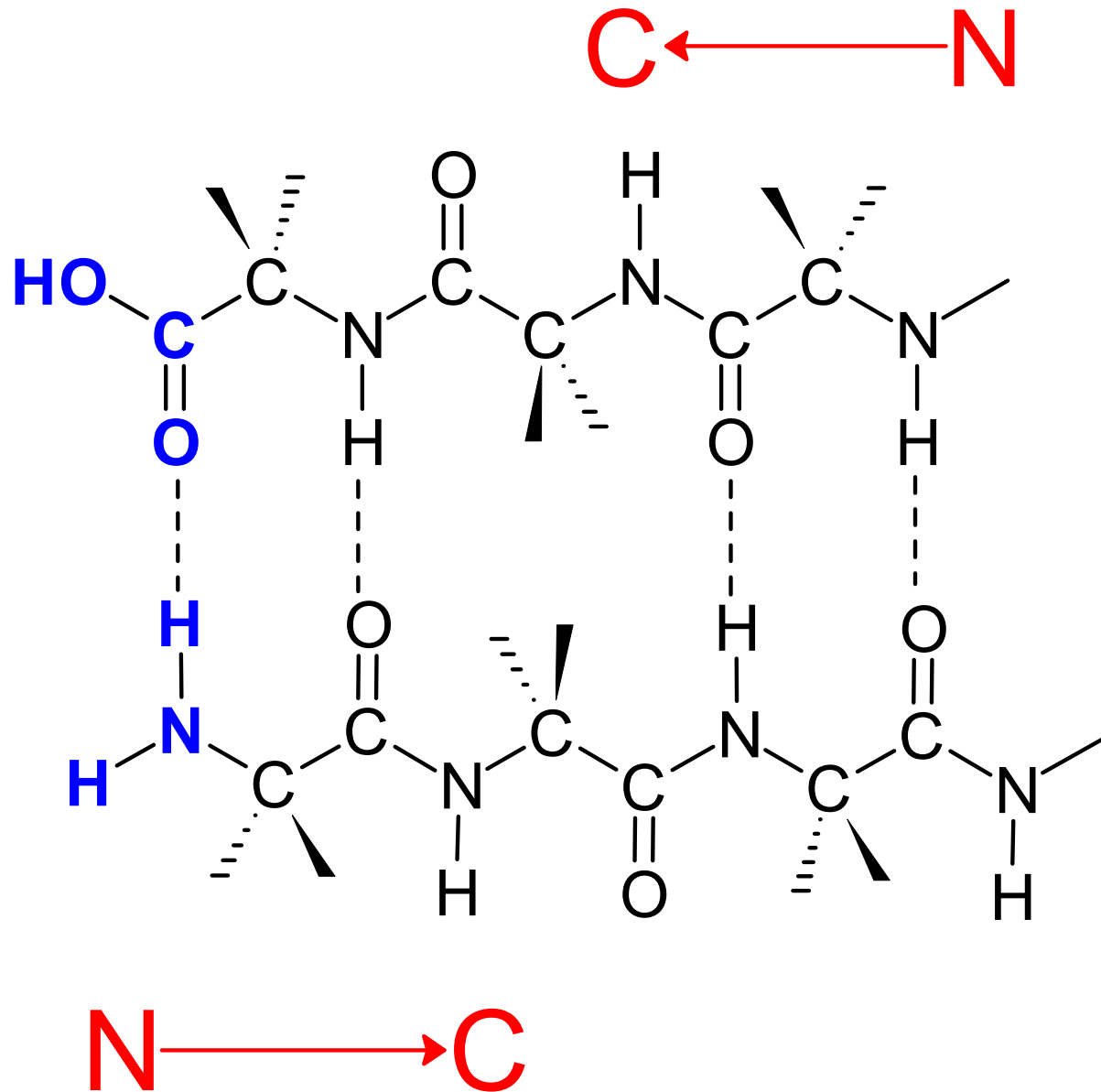

β -Struktura

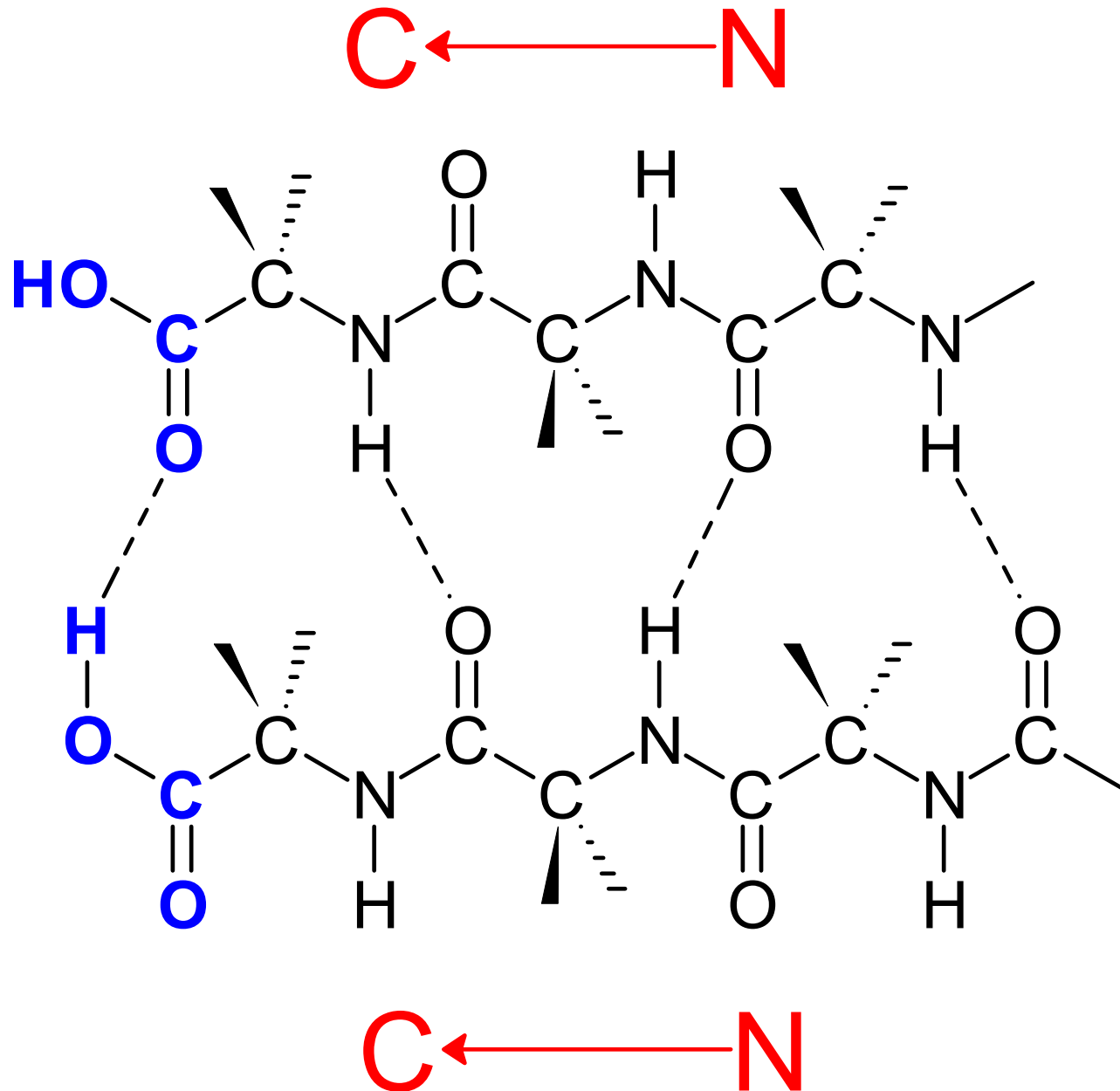
- natažený řetězec („šroubovice se dvěma zbytky na závit“)
- H-vazbami se spojuje se sousedními segmenty do tzv. skládaného listu
- H-vazby mezi NH a CO jsou kolmo na řetězce
- postranní řetězce AK nad a pod myšlenou rovinou

Antiparalelní skládaný list (častější)

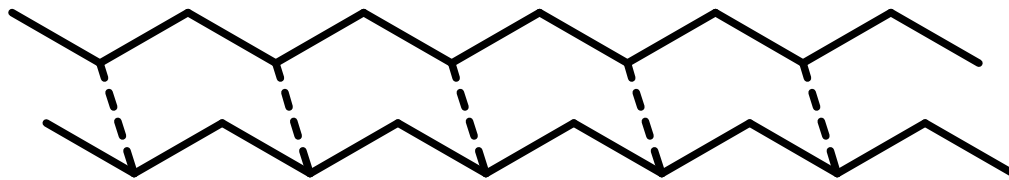
Paralelní skládaný list

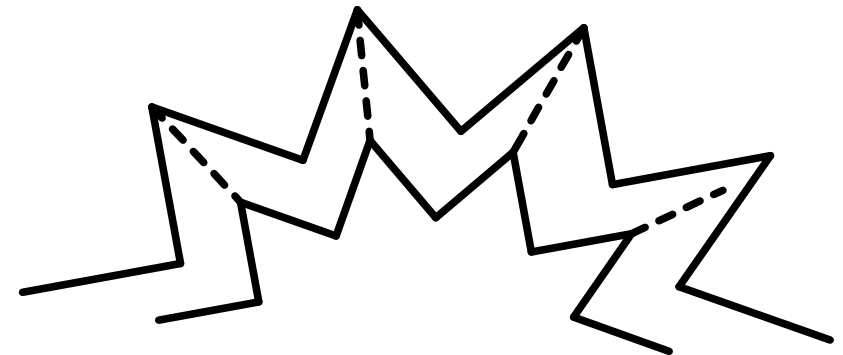
Deformace pravidelných struktur

β -struktura

β -list

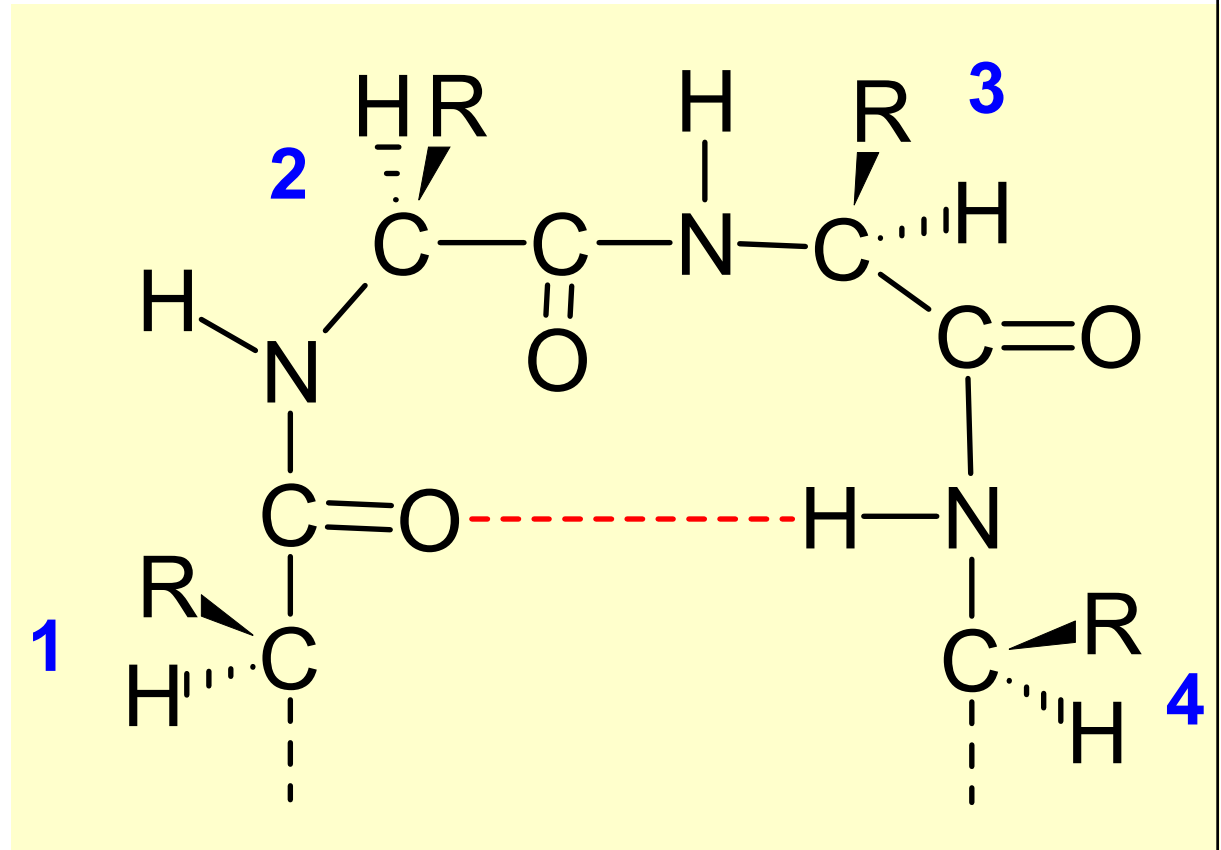

β -list stočený

- poměrně často nastává stočení nebo ohnutí pravidelných struktur
- skládaný list $\rightarrow$ stočený list

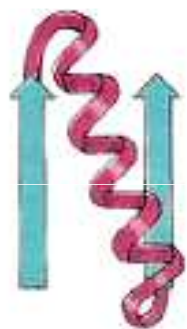
β -Ohyb

- tetrapeptidový segment, často Gly, Pro
- umožňuje otočení řetězce o 180°
- stabilizován H-vazbou mezi 1. a 4. AK

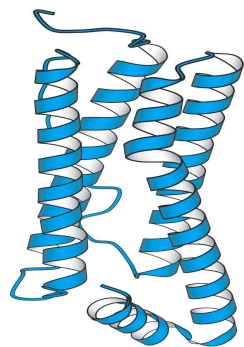

Supersekundární struktury

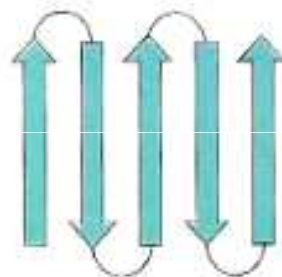
- kombinace pravidelných sekundárních struktur
- vyskytují se ve stejné podobě v různých a nepříbuzných bílkovinách

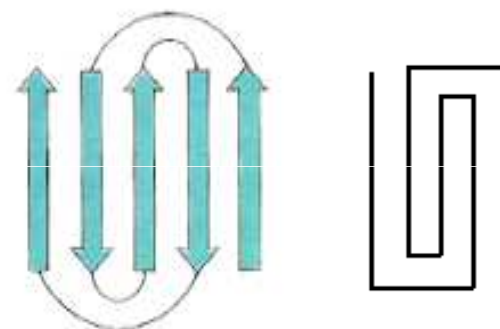
$\beta\alpha\beta$

4- α -helix

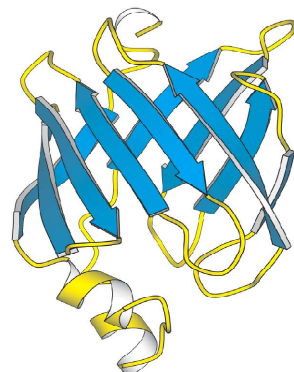
β -meandr

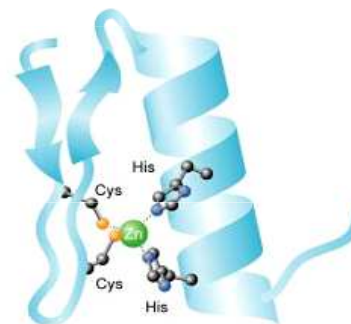
Řecký klíč

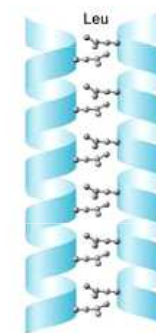
stočené helixy

β -barel

zinkový prst

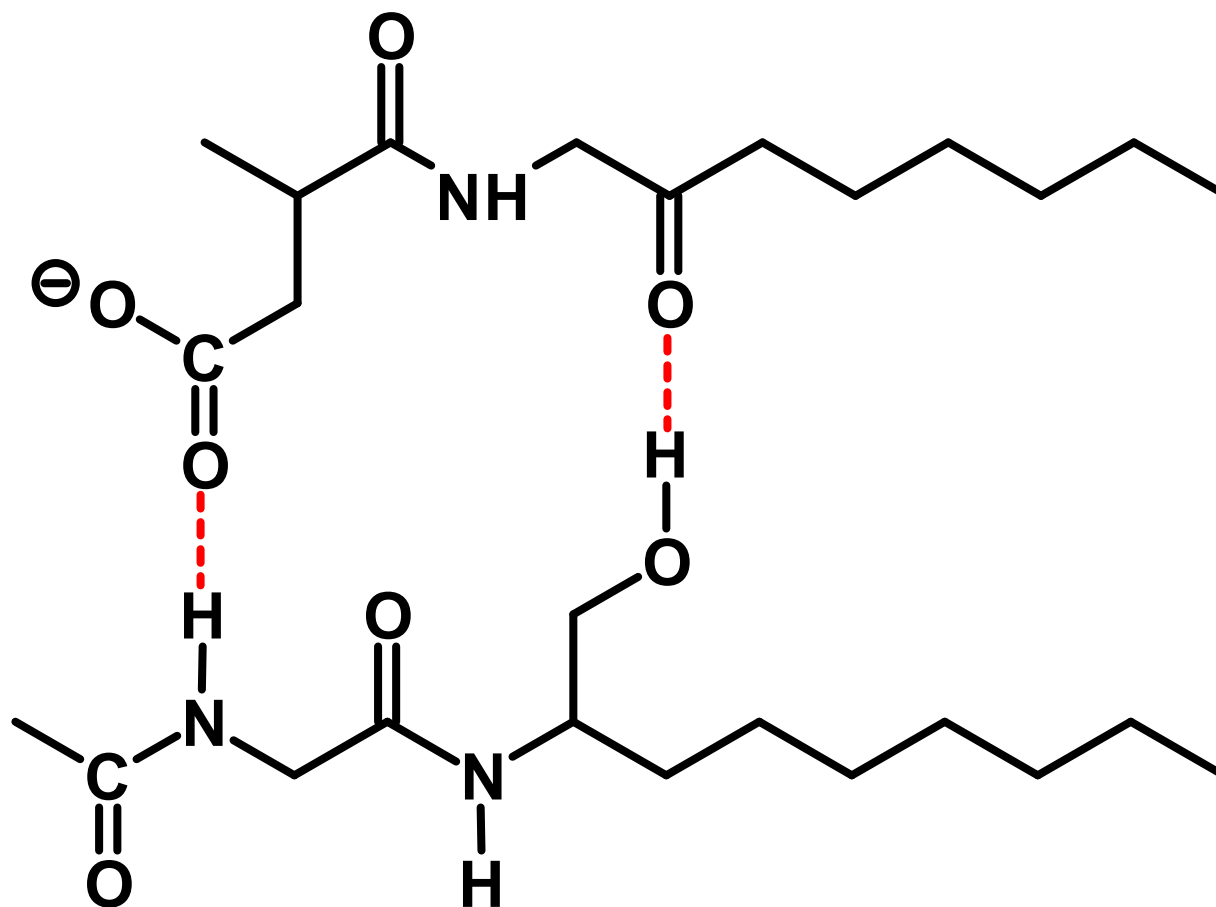
leucinový zip

Terciární struktura

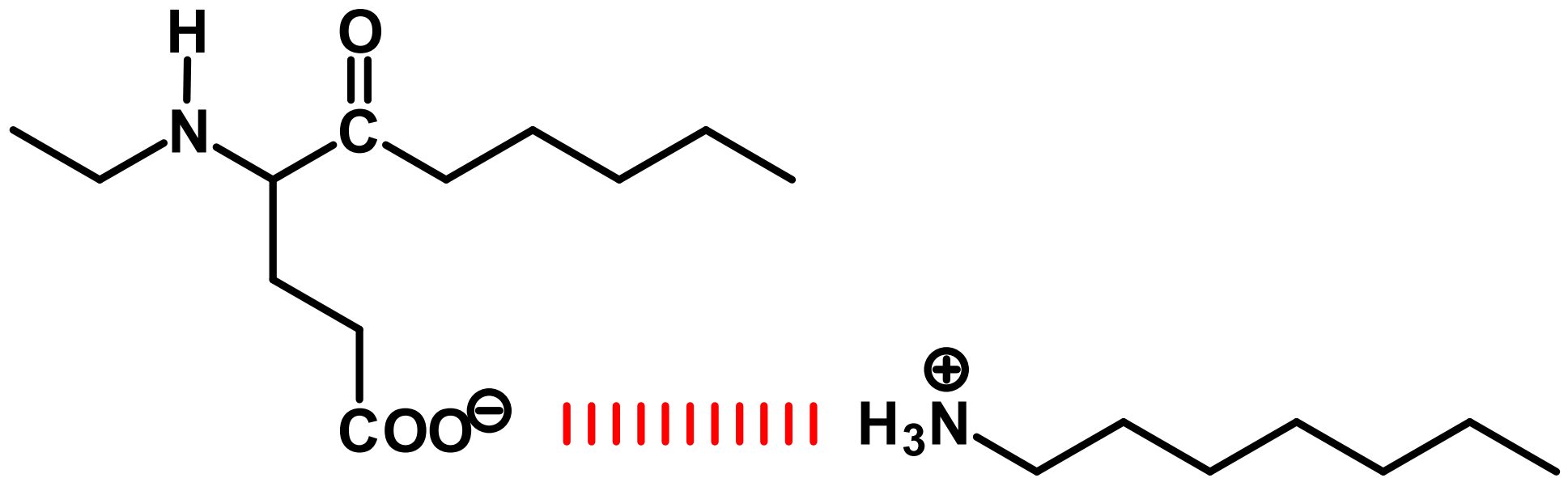
- prostorové uspořádání všech atomů jednom polypeptidovém řetězci
- je udržována nevazebnými interakcemi postranních řetězců AK (H-vazby, elektrostatické, hydrofobní)
- **polární** postranní řetězce jsou lokalizovány **na povrchu**
- **hydrofobní** zbytky jsou zanořeny **dovnitř**

Vodíkové vazby

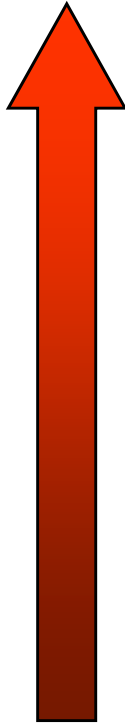
Elektrostatická interakce (kation ..... anion)

„solný můstek“

Ionizující skupiny v postranních řetězcích AK

Skupina	pK_A	AK	Náboj (pH 7,40)
β -Karboxyl	3,9	Asp	záporný
γ -Karboxyl	4,3	Glu	záporný
Imidazolium	6,0	His	kladný
ϵ -Amonium	10,5	Lys	kladný
Guanidinium	12,5	Arg	kladný

Pět aminokyselin vytváří solné můstky

- **Dvě kyselé: Asp, Glu**

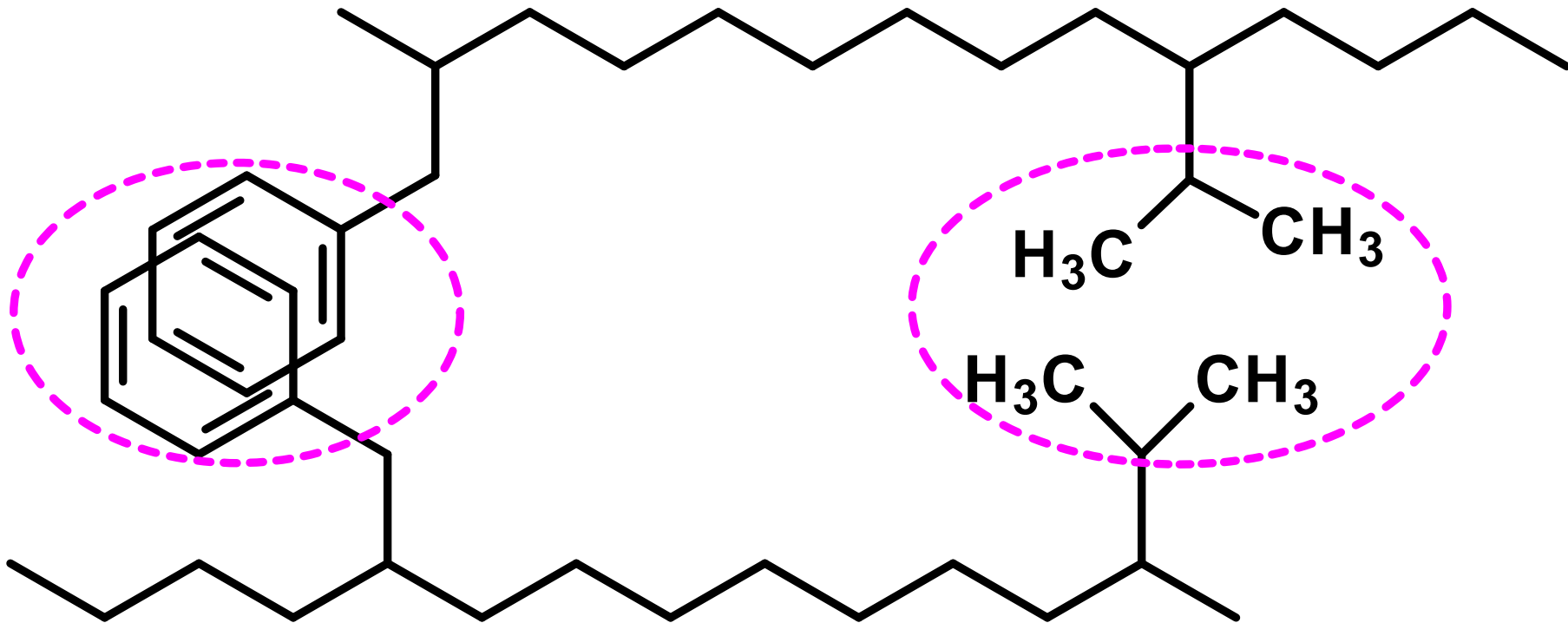
v postranním řetězci záporný náboj

karboxylátového aniontu (-COO⁻)

- **Tři bazické: Arg, Lys, His**

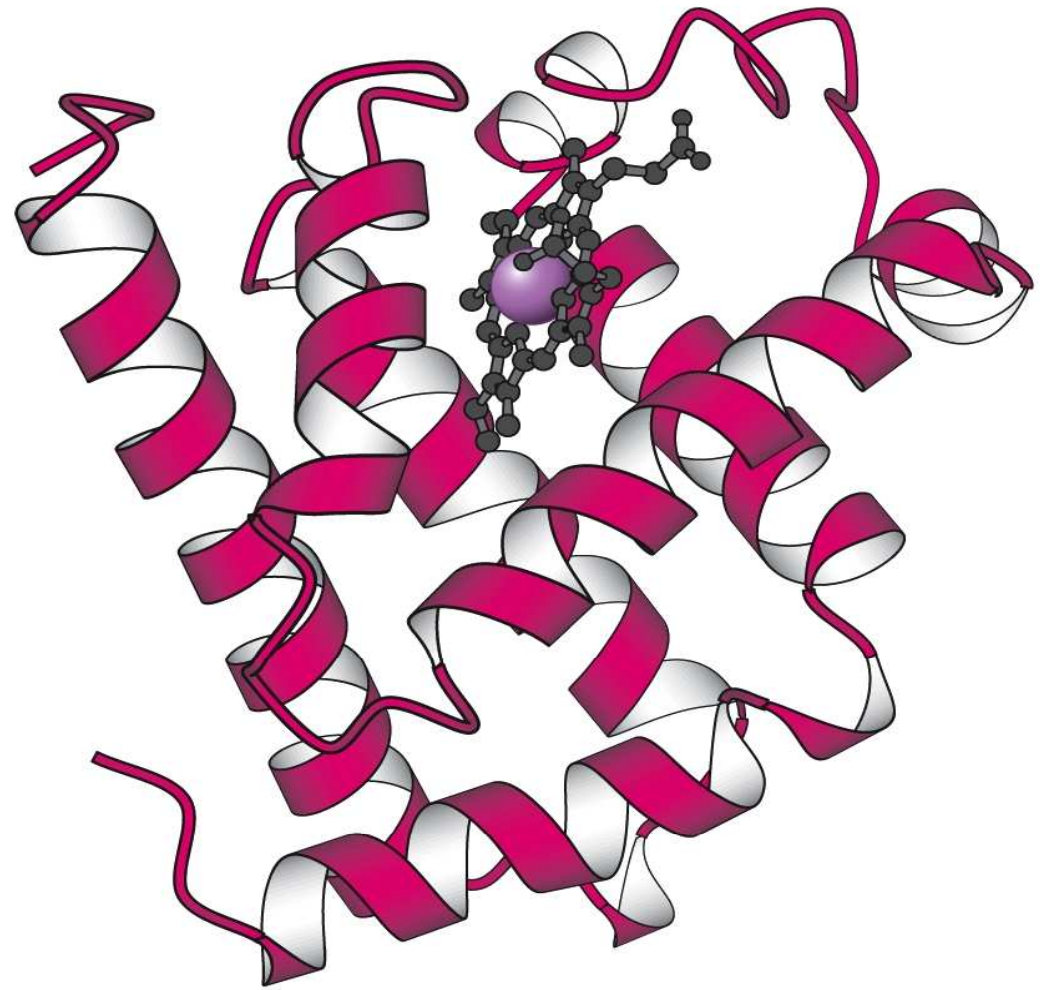
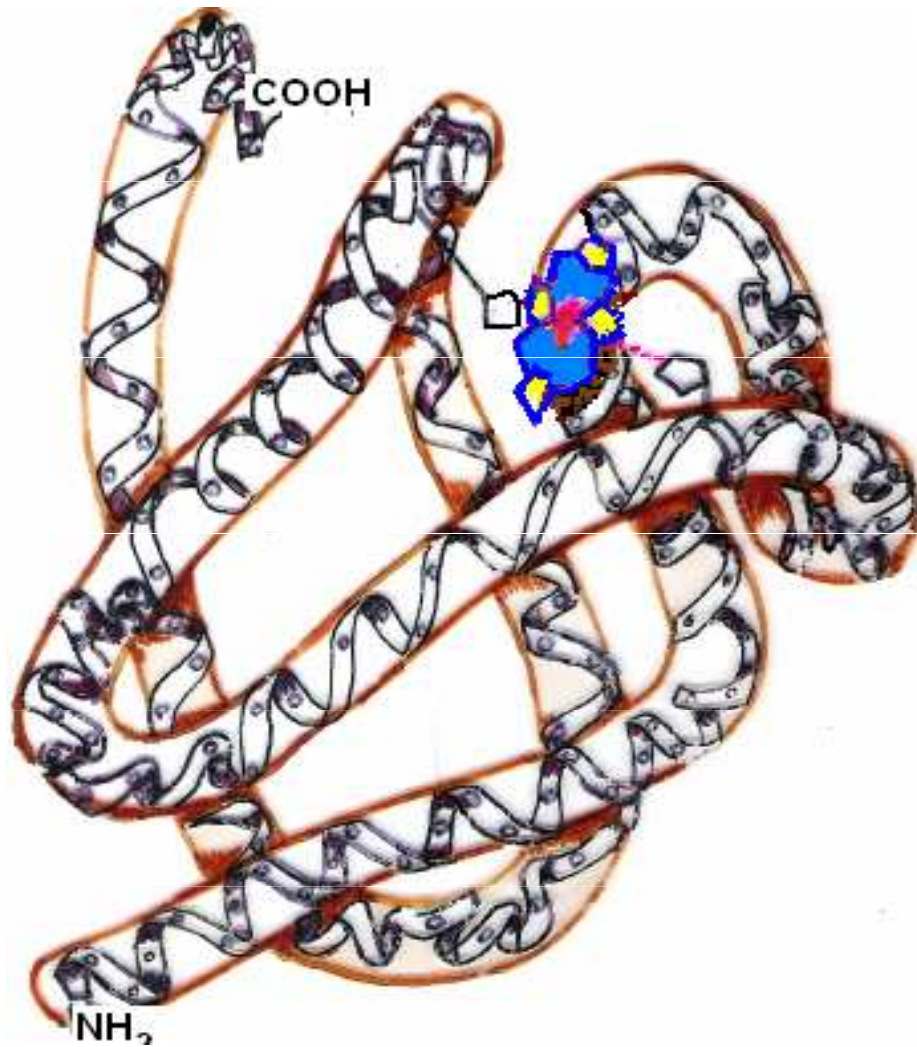
v postranním řetězci kladný náboj na dusíku

Hydrofobní interakce

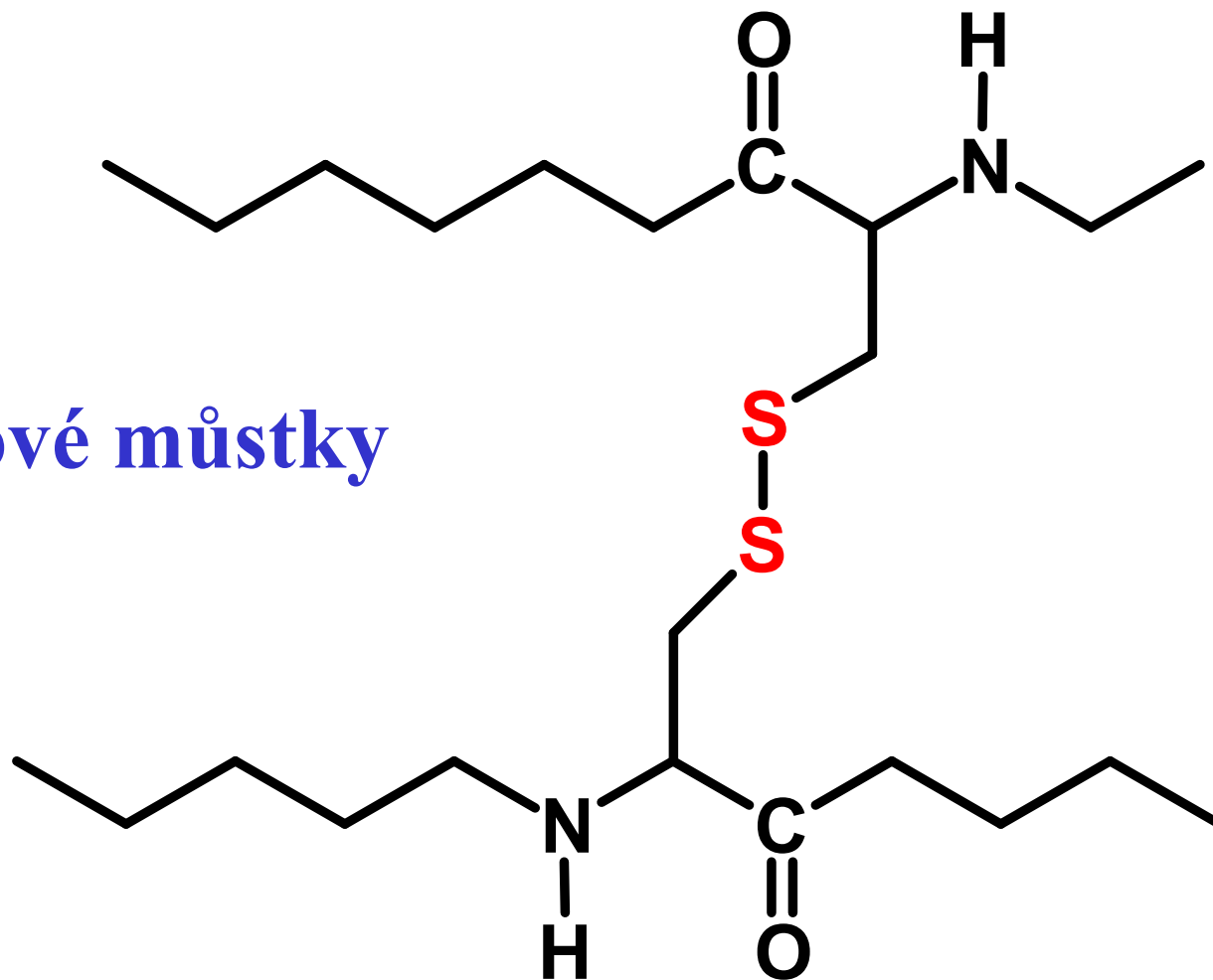
Molekuly vody vytěsněné z prostoru interakce zvyšují celkovou entropii systému + okolí (viz přednáška *Energetika*).

Terciární struktura hemoglobinu

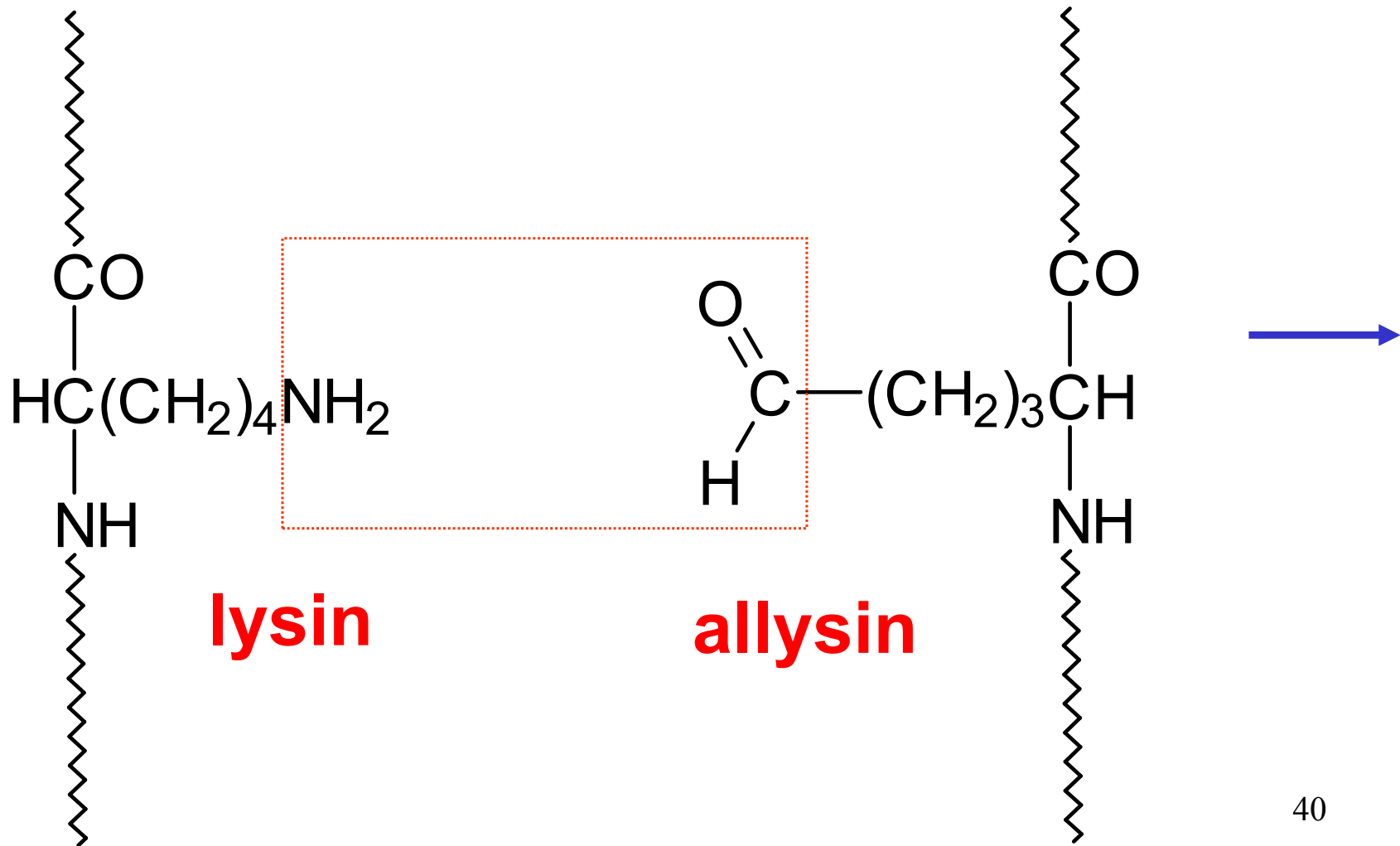

Silné kovalentní vazby zpevňují terciární strukturu

disulfidové můstky

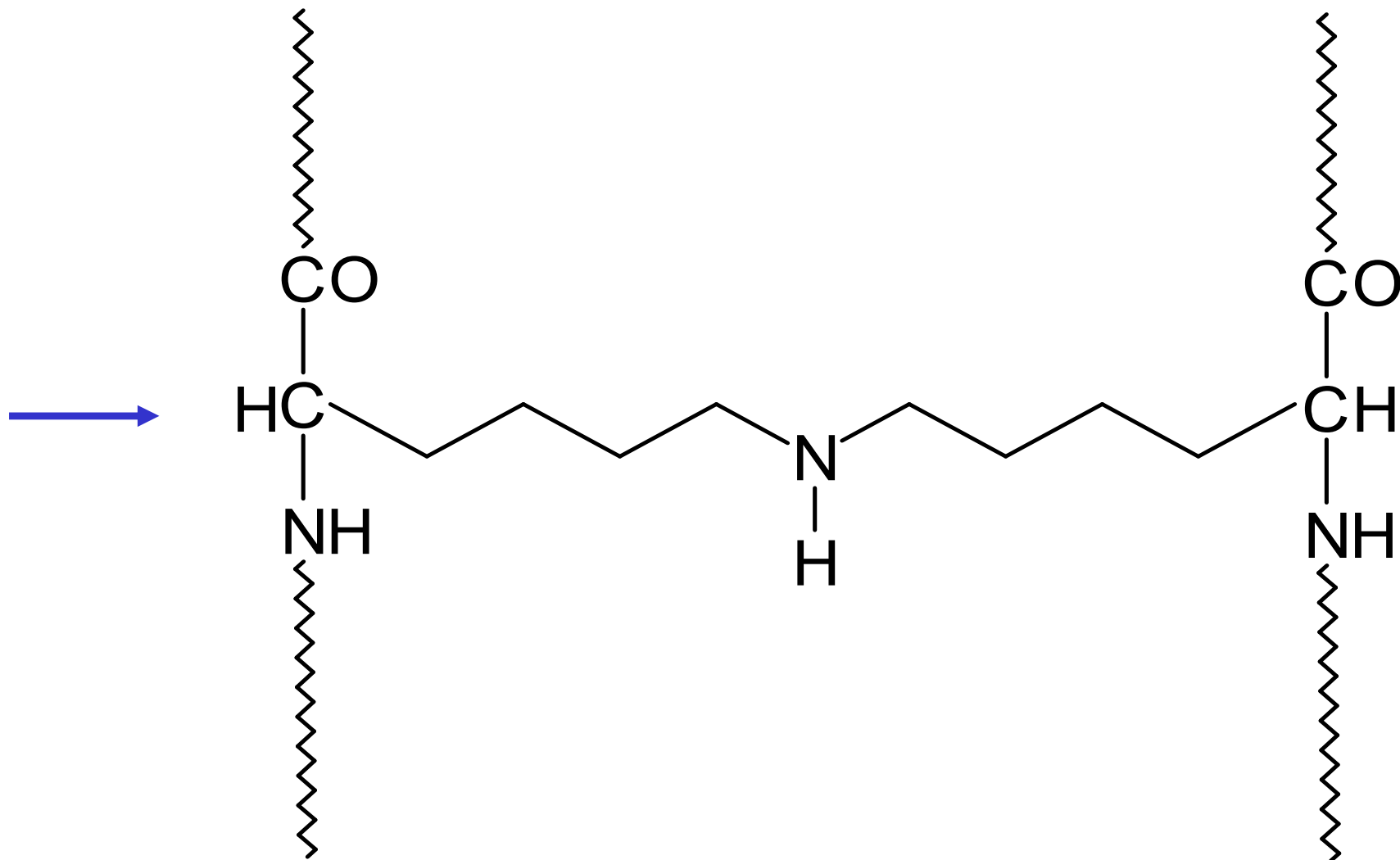

Příčné můstky v kolagenu vznikají reakcí koncových skupin Lys + alLys

Příčný můstek bílkovin pojiva vzniklý hydrogenací Schiffovy báze

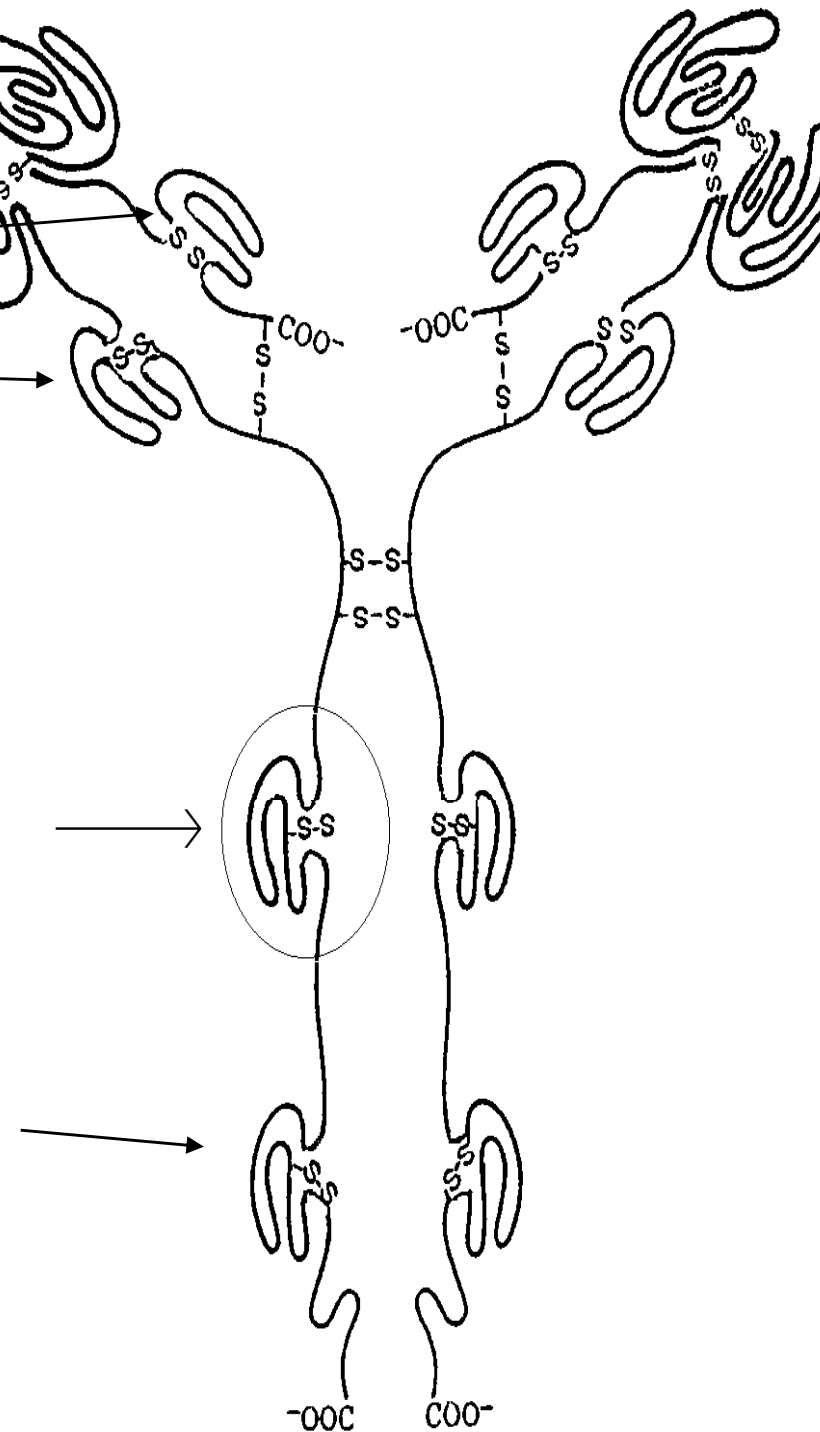
Domény

- relativně samostatné kompaktní globulární oblasti (samostatné „ostrůvky ve struktuře“)
- odděleny obvykle nestrukturovaným polypeptidem
- mohou zahrnovat supersekundární struktury
- jsou často zodpovědné za určitou aktivitu proteinu
- příklad: domény lehkých a těžkých řetězců imunoglobulinů

Imunoglobuliny

variabilní domény
jsou zodpovědné
za specifitu
protilátky

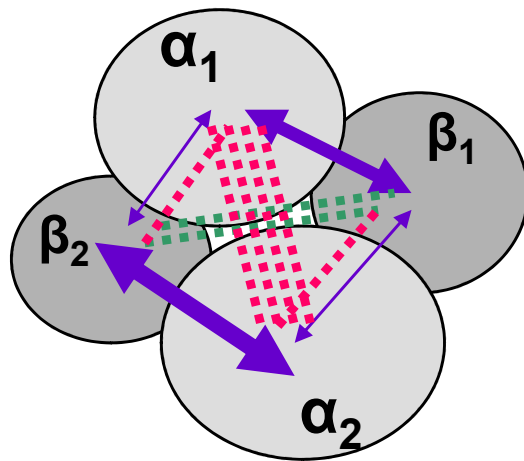
konstantní domény
odpovídají např. za
vazbu ke komplemetu

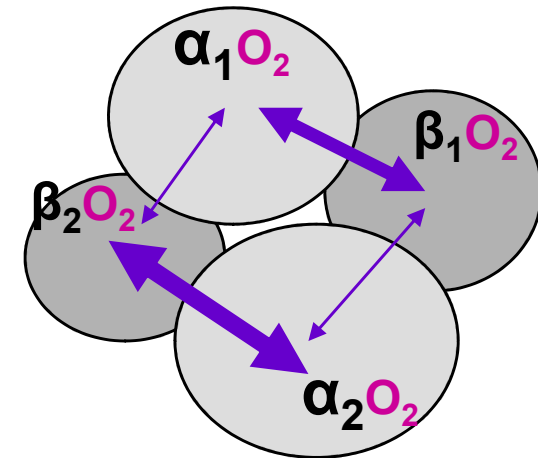
Kvartérní struktura

- **jen u oligomerních proteinů**
- popisuje počet podjednotek (samostatných polypeptid. řetězců), jejich prostorové uspořádání a interakce mezi nimi
- stabilizace nevazebnými interakcemi
- podjednotky mohou být stejné nebo různé

Kvartérní struktura hemoglobinu

deoxyhemoglobin
T-forma

oxyhemoglobin
R-forma

Příklady proteinů s kvartérní strukturou

Protein	Podjednotky	Význam
α -Amylasa	2	štěpí škrob na maltosu
Kreatinkinasa	2	fosforylace kreatinu
Laktátdehydrogenasa	4	glukoneogeneze
Hemoglobin	4	transport O ₂
Proteinkinasa A	4	regulační protein
Myosin	6	svalový protein
Asp-karbamoyltransferasa	12	syntéza pyrimidinových bází
Ferritin	20	zásoba Fe ³⁺ v játrech

Úrovně popisu struktury - shrnutí

Struktura	Popisuje	Nevaz. interakce
Primární	jeden polypeptidový řetězec	žádné
Sekundární	část jednoho řetězce	H-vazby
Supersekundární	několik částí řetězce	všechny
Terciární	jeden řetězec	všechny
Kvartérní	několik řetězců	všechny

Konformační změny (flexibilita) proteinů

- změny konformace proteinu jsou hybnou silou biochemických pochodů
- např. fosforylace proteinu vyvolá změnu konformace – enzym se stává aktivním (princip aktivačního působení kinas)
- hormon se naváže na receptor – receptor změní konformaci a stane se např. iontovým kanálem
- změny konformace se přenášejí z jedné molekuly na druhou (aktivace podjednotek hemoglobinu vazbou první molekuly O₂)

Denaturace proteinů

- rozvolnění terciární a sekundární struktury
- rozrušení nevazebných interakcí
- beze změn v primární struktuře
- ztráta biologické funkce
- většinou irreverzibilní proces

Nativní protein je v přirozené, biologicky účinné konformaci

Denaturace proteinů

(viz Praktická cvičení, str. 37)

Chemická

- silné kyseliny
- silné hydroxidy
- těžké kovy
- deproteinační činidla
- tenzidy

Fyzikální

- zvýšená teplota
- mechanické vlivy
- ultrazvuk
- ionizující záření

Šlehání bílku z pohledu chemika

- vaječný bílek je viskózní roztok **globulárních** bílkovin (ovalbumin, ovotransferrin, ovomukoid, ovomucin, ovoglobuliny, avidin ad.)
- šlehání (vznik pěny) = uzavírání malých bublinek vzduchu do bílku
- vysoká viskozita bílku ztěžuje unikání bublinek a stabilizuje pěnu
- bílkoviny jsou amfoterní tenzidy, orientují se na fázovém rozhraní, tím se rozpletou do **volných řetězců** a ty se vzájemně propojí = denaturace
- z pěny se stane tuhý sníh = denaturace dokončena a nevratná
- denaturaci (vznik sněhu) usnadňují další faktory:
  - zvýšená teplota (šlehání v páře)
  - změna iontové síly (přidat špetku soli)
  - změna pH (přidat několik kapek citronové šťávy)

Strukturní typy proteinů

- **vláknité** (nerozpustné, větší molekulová hmotnost)
- **globulární** (rozpustné, nižší molekulová hmotnost)
- **membránové** (nerozpustné, struktura uzpůsobena pro interakci s membránou)

Vláknité (fibrilární) proteiny

- keratiny
- kolagen, elastin (pojivo)*
- proteiny cytoskeletu
- svalové proteiny*
- fibroin

*Podrobněji ve 4. semestru

Keratiny

- vlasy, chlupy, nehty, u zvířat kopyta, peří, srst
- polypeptidové řetězce jsou vzájemně vázány disulfidovými a vodíkovými vazbami
- α -helixy svinuty do protofibrily
- mechanicky a chemicky odolný
- horkou vodou se H-vazby rozruší - vlas lze natáhnout, α -helix $\rightarrow$ β -list

Keratin a „trvalá ondulace“

- vlasový keratin obsahuje mnoho disulfidových můstků
- působením thioglykolové kyseliny ($\text{HS-CH}_2\text{-COOH}$) se disulfidové můstky zredukují na -SH skupiny
- vlasy jsou pak natočeny do nového tvaru
- H_2O_2 oxiduje -SH skupiny na -S-S- můstky a ty fixují keratin v novém tvaru

Keratin a moli ve skříní

- keratin je pro člověka nestravitelný
(Pozor na vlas v polévce)
- ovčí vlna je keratin
- mol šatní (larva) má v zažívacím traktu značné množství thiolů R-SH, kterými houževnatě a vytrvale redukuje -S-S- můstky v keratinu vlněného oblečení
- keratin pak může nutričně využít

Kolagen

- kolagen je hlavní bílkovina pojiva, mechanicky pevná (30 % glycinu, 20 % prolinu, 10 % alaninu)
- trojšroubovice tropokolagenu asociují do mikrofibril, které jsou zpevněné kovalentními příčnými můstky
- **želatina** je produkt denaturace kolagenu, skládá se z volných řetězců bez příčných můstků

Fibroin je produkt hmyzu a pavouků

- bílkovina hedvábí a pavučin
- struktury β -listů jsou vrstevnatě uspořádány
- mezi postranními řetězci jsou hydrofobní interakce

Srovnejte

Bavlna (cotton)

- celuloza
- rostlinný produkt
- polysacharid
- H-vazby
- dobře saje pot
- cena: ★

Hedvábí (silk)

- fibroin
- živočišný produkt
- bílkovina
- hydrofobní interakce
- špatně saje pot
- cena: ★★ ★★

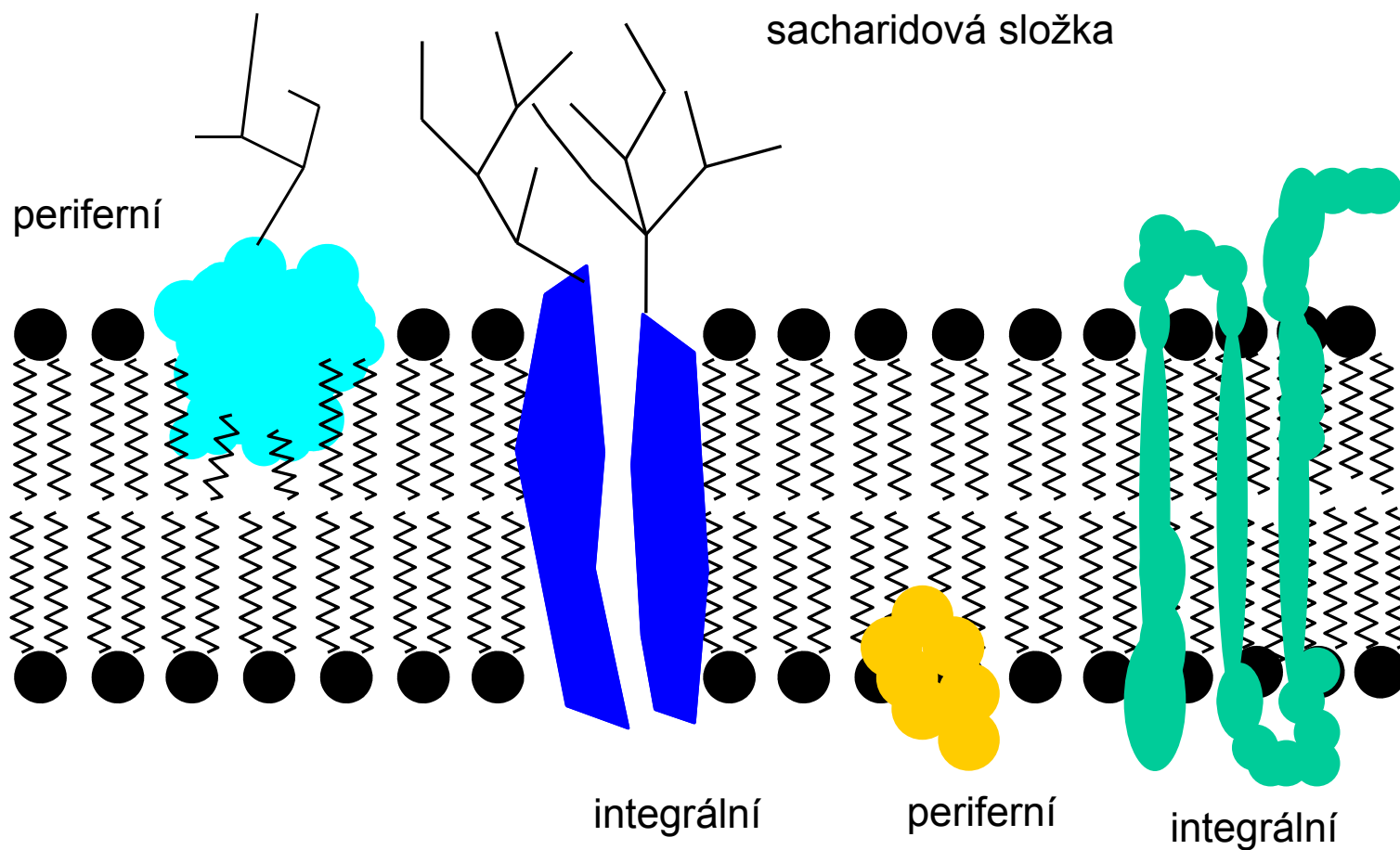
Globulární proteiny

- **α -proteiny** - převažuje α -helix
(hemoglobin, myoglobin)
- **β -proteiny** - převažuje β -list
(proteasy, imunoglobuliny)
- **α/β -proteiny** - supersekundární struktury
interagujících α -helixů a β -struktur (kinasy)
- **$(\alpha+\beta)$ -proteiny** - α -helixy a β -struktury neinteragují
(insulin)

Membránové proteiny

- **periferní** - vázány volně, globulární
- **integrální** - zanořeny nebo procházejí, často tvoří kanály
- mohou být zanořeny i několikrát (sedmihelixový typ)
- v oblasti membrány jsou hydrofobní části molekuly
- do ECT a ICT vyčnívají hydrofilní řetězce
- funkce přenašečů a receptorů

Membránové proteiny

Glykoproteiny

- glykosylované proteiny, typický obsah sacharidů 1-15 %
- sacharidy vázané kovalentní vazbou, dvojím způsobem:
  - N*-glykosidově (Asn)
  - O*-glykosidově (Ser, Thr)
- oba typy se liší způsobem biosyntézy

Biosyntéza glykoproteinů

- glykosylace je nejčastější posttranslační modifikace proteinů
- probíhá buď v ER v průběhu syntézy proteinu nebo po ukončení syntézy v Golgiho aparátu

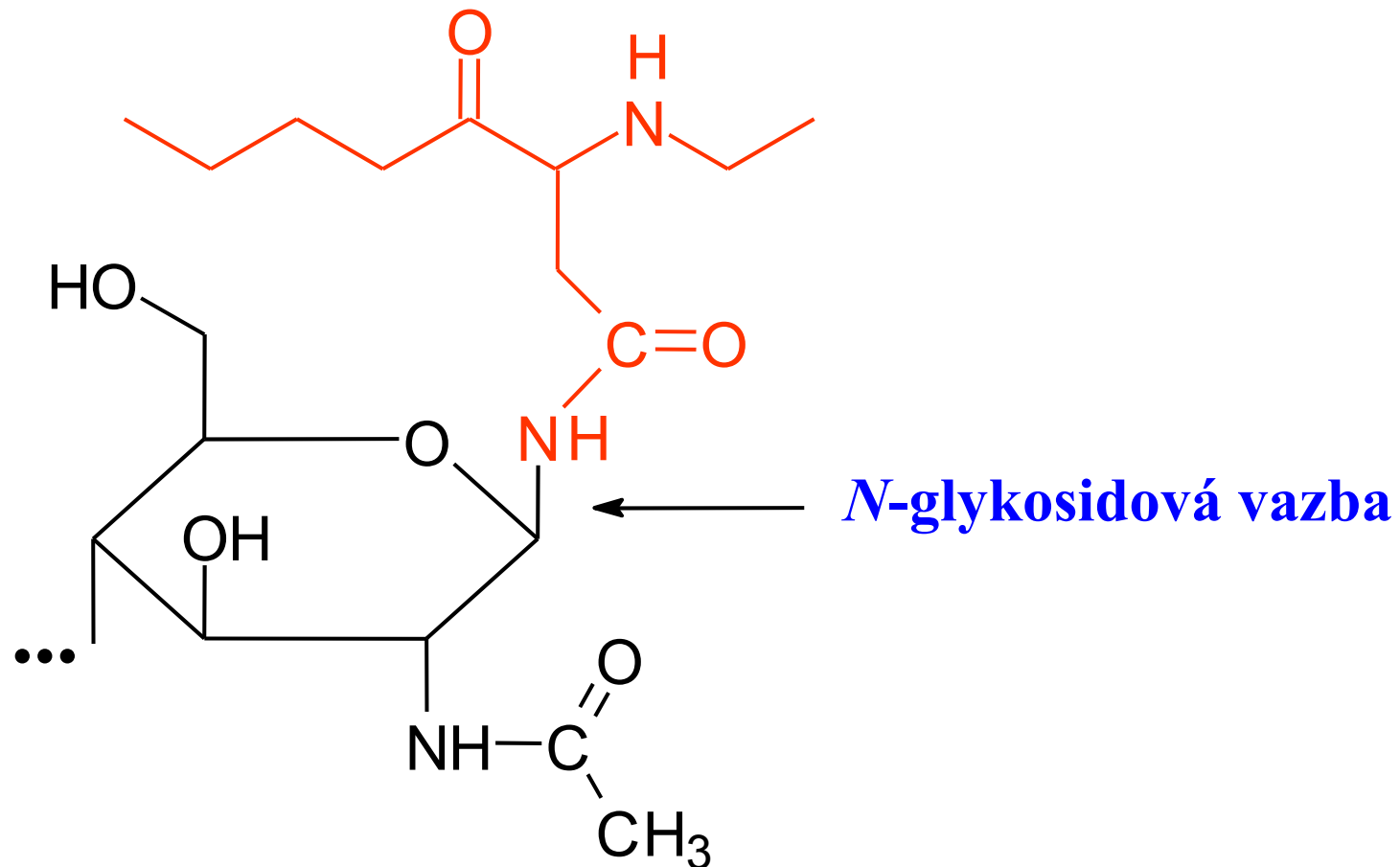
Sacharidové složky glykoproteinů

- hexosy (mannosa, galaktosa)
- *N*-acetylhexosaminy (GlcNAc, GalNAc)
- pentosy (arabiosa, xylosa)
- 6-deoxyhexosy = methylpentosy (L-fukosa)
- sialové kyseliny

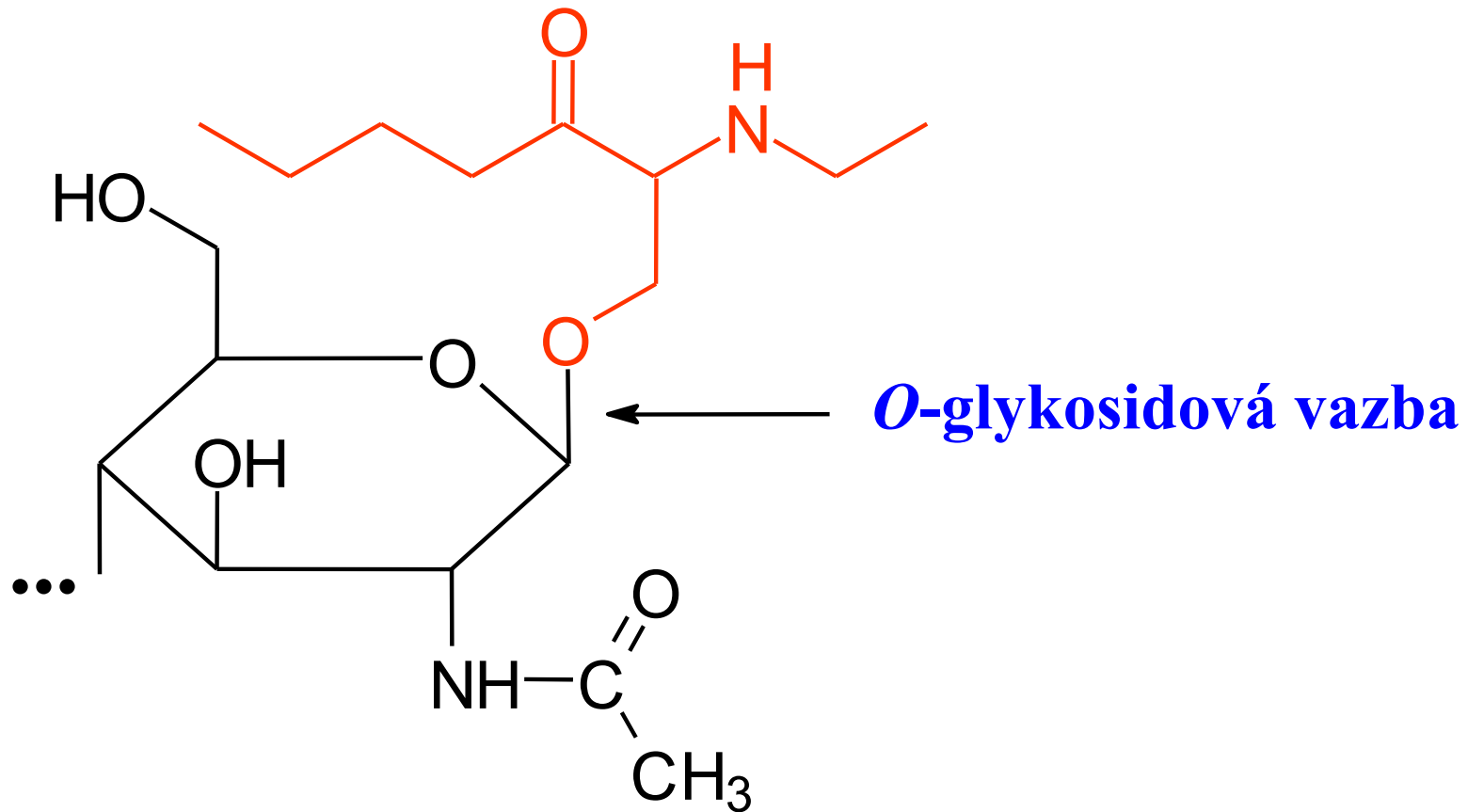
N-Glykoproteiny

Vazba přes Asn v polypeptidovém řetězci

O-Glykoproteiny

Vazba přes serin v polypeptidovém řetězci

Diverzita oligosacharidů

- spojování monosacharidů glykosidovou vazbou
- dva monosacharidy mohou být spojeny několika typy glykosidových vazeb $\Rightarrow$ **velká možnost větvení**

α 1,2 α 1,3 α 1,4 α 1,6 β 1,2 β 1,3 β 1,4 β 1,6

- srovnejte s možností spojení dvou aminokyselin
 $\Rightarrow$ **velká diverzita struktur oligosacharidů**

Funkce sacharidové složky glykoproteinů

- zvyšuje polaritu (rozpustnost) proteinu ve vodě
- vytváří povrchový náboj (sialové kyseliny)
- chrání protein před účinkem proteas
- často určuje biologický poločas proteinu (desializace)
- ovlivňuje správnou orientaci proteinu v membráně
- stabilizuje konformaci proteinu
- vytváří antigenní determinanty pro rozlišení druhů
- rozhoduje o vazbě bakterií a virů na povrch buňky
- usnadňuje specifickou vazbu hormon-receptor

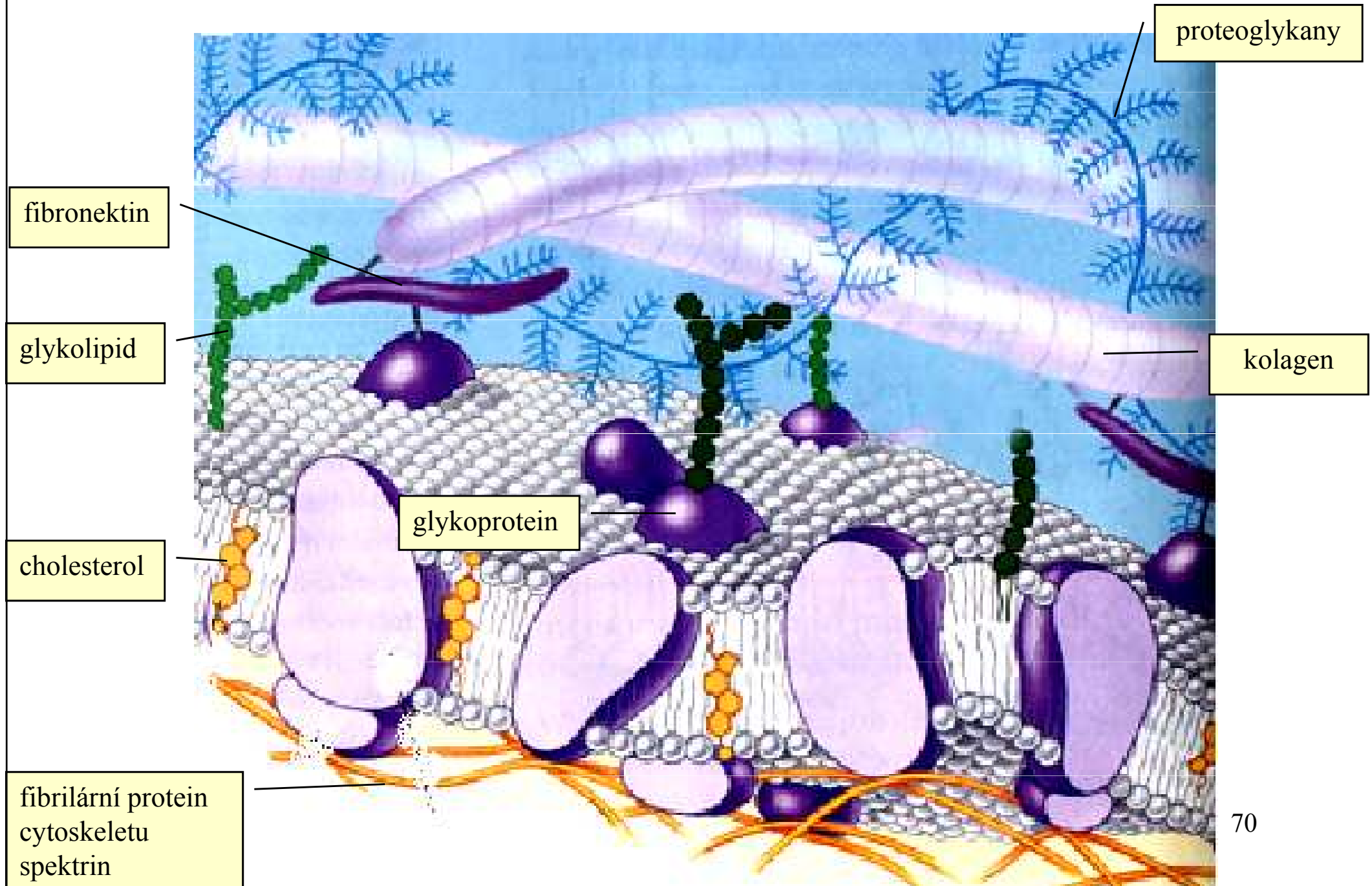
Hlavní typy glykoproteinů

Membránové - integrální, glykokalyx (střevní epitelie)

Plazmatické - většina proteinů krevní plazmy

Mucinové - součásti sekretů

Membránové glykoproteiny

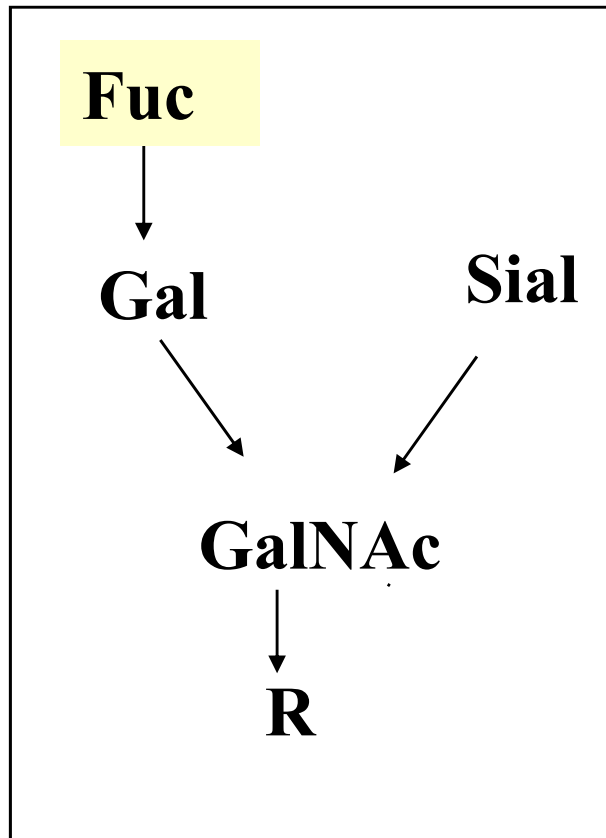
Oligosacharidové značení buněk

- oligosacharidy vázané na proteiny a lipidy představují **rozpoznávací signály** na povrchu buněk
- zodpovídají za specifickou interakci buňky s dalšími buňkami nebo specifickými proteiny
- systém krevních skupin je jedním z příkladů

Oligosacharidy jako antigeny krevních skupin

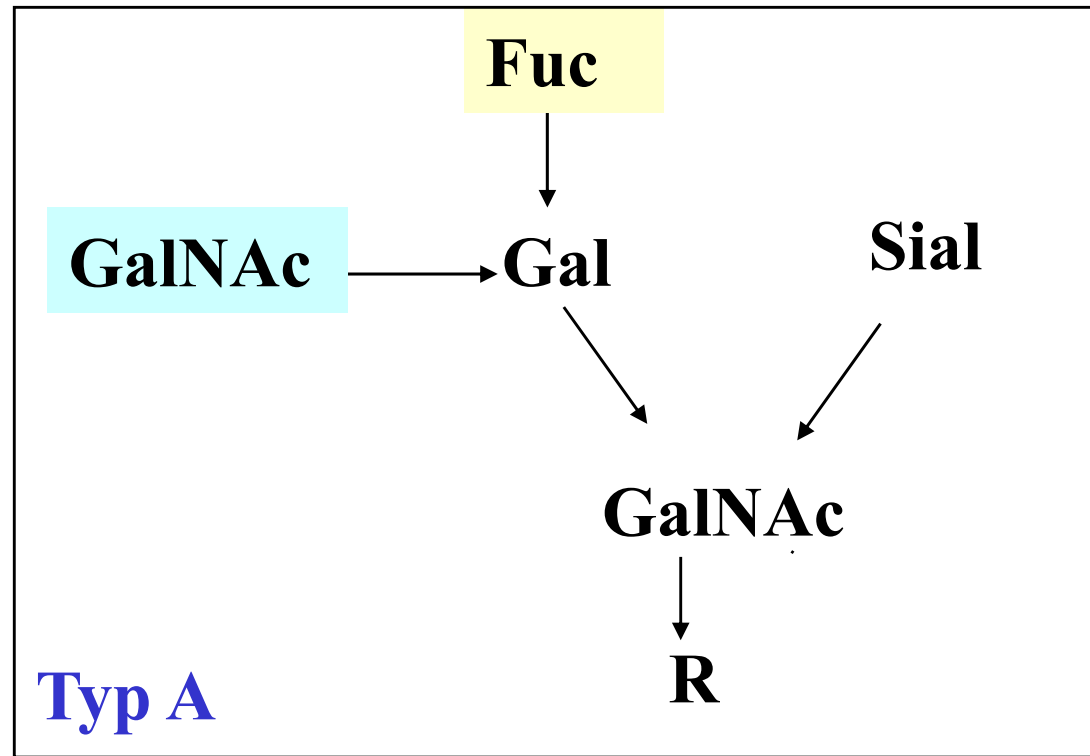
- oligosacharidy vázané na povrchu buněk na proteiny (*O*-glykosidová vazba) nebo lipidy
- nejznámější systém A-B-0, je však známo kolem 14 geneticky charakterizovaných systémů krevních skupin
- jsou přítomny i u jiných buněk a tkání

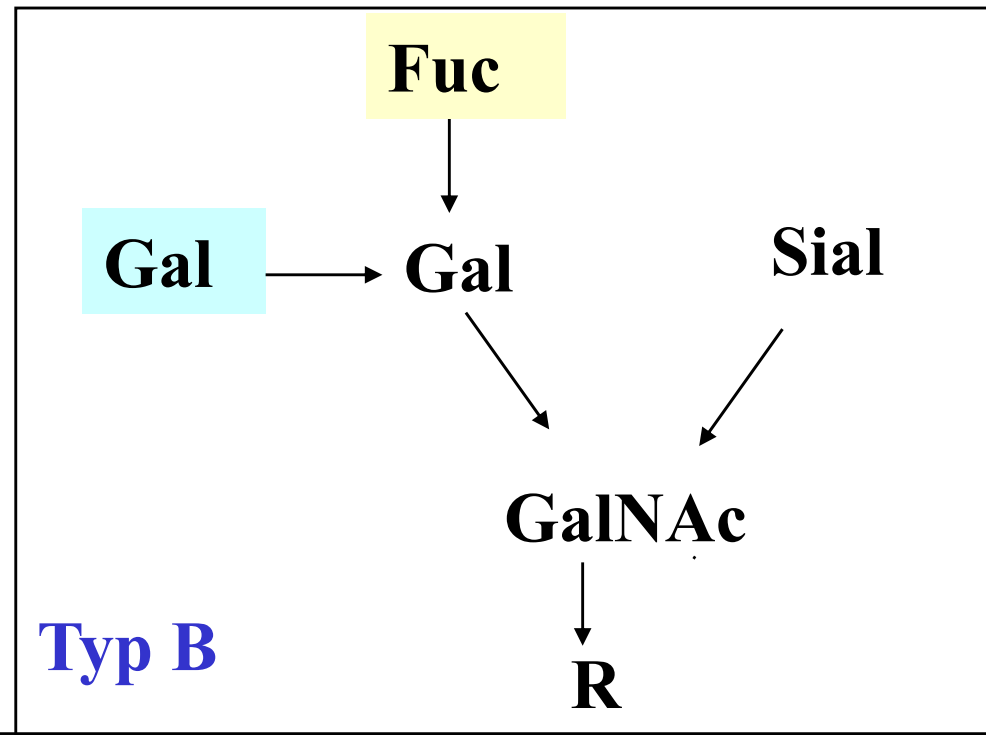

Typ 0

Typy A a B vznikají
připojením GalNAc,
resp. Gal

Typ A

Typ B

Vztahy mezi typy A, B, 0

- téměř všichni lidé jsou vybaveni enzymovým systémem pro syntézu oligosacharidu typu 0
- pouze někteří jedinci mají enzymové vybavení pro připojení galaktosy (typ B) nebo *N*-acetylgalaktosy (typ A)
- heterozygoti mohou tvořit oba typy (typ AB)
- **typ 0 je neantigenní**, člověk proti němu netvoří protilátky
- jedinec netvoří protilátky proti vlastnímu typu
- jedinec typu A však bude tvořit protilátky proti typu B a naopak, jedinec typu 0 bude tvořit protilátky proti A i B
- tvorba protilátek vyvolává shlukování a precipitaci buněk

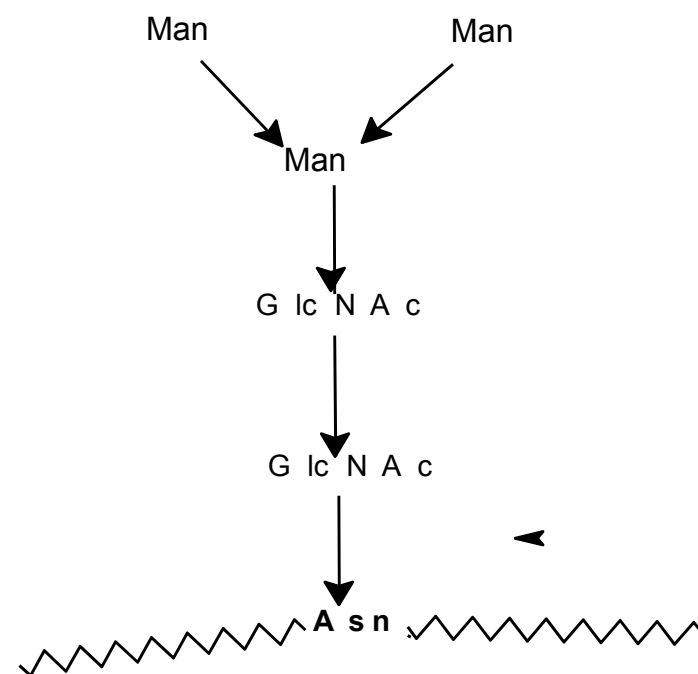
Význam krevních skupin pro transfuzi

Jedinec s typem	Tvoří protilátky	Může získat krev od jedince	Může darovat krev jedinci
0	A, B	0	0, A, B, AB
A	B	0, A	A, AB
B	A	0, B	B, AB
AB	žádné	0, A, B, AB	AB

Plazmatické glykoproteiny obsahují *N*-vázané oligosacharidy

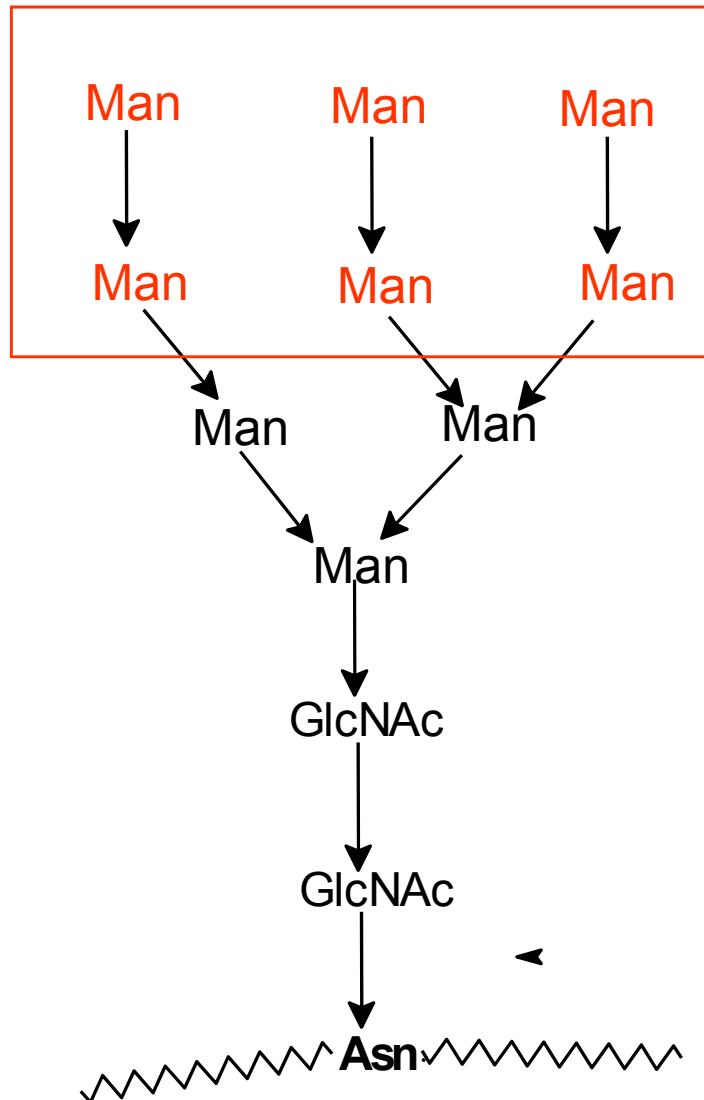
Typy:

- vysoce mannosový
- hybridní
- komplexní

společný základ všech
N-vázaných oligosacharidů

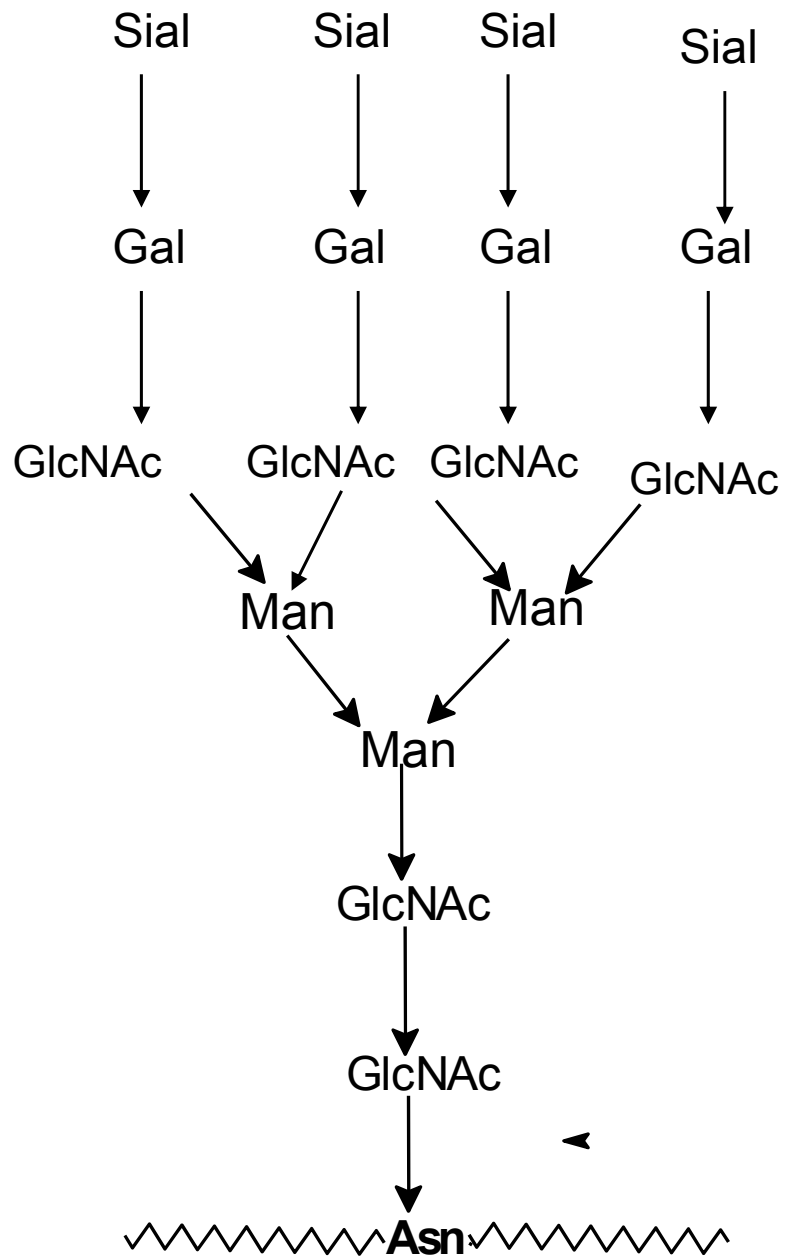
Vysoce mannosový typ

- je základním prekursorem při biosyntéze
- u živočichů se vyskytuje málo, nachází se u nižších eukaryontů a u virů

Komplexní typ

- mannosové zbytky (označené na předchozím snímku červeně) jsou při další syntéze nahrazeny jinými monosacharidy → vzniká komplexní oligosacharid (při pochodu nazývaném processing)
- terminálním sacharidem komplexních oligosacharidů je často kyselina sialová
- větvení oligosacharidů připomíná antény (označení bianténové, trianténové, tetraanténové komplexní řetězce)

Příklad komplexního
N-vázaného oligosacharidu,
tetraanténový typ

Příklady plazmatických glykoproteinů

Glykoprotein	Význam
Transferrin	transport Fe^{3+}
Ceruloplazmin	transport Cu^{2+} , oxidace $\text{Fe}^{2+} \rightarrow \text{Fe}^{3+}$
Haptoglobin	vazba volného Hb
Hemopexin	vazba volného hemu po rozpadu erytrocytů
α_1 -Antitrypsin	inhibice proteas
Fibrinogen	srážení krve
α_2 -Makroglobulin	indikátor zánětu
CRP	indikátor zánětu

Mucinové glykoproteiny

- *O*-glykosidově vázané, nejčastěji GalNAc na Ser/Thr, na něj další monosacharidy
- sacharidový podíl poměrně vysoký (až 75 %)
- obsaženy ve slizničních sekretech
- ochranná a lubrikační funkce
- často kys. sialová a sulfatované cukry – zvyšují viskozitu sekretu

!! Rozlišujte !!

Charakteristika	Glykoprotein	Glykovaný protein	Proteoglykan
Obsah sacharidů	do 15 %	minimální	90-95 %
Vazba sacharidu	<i>O-/N-glykosid*</i>	aldimin	<i>O-/N-glykosid*</i>
Sacharid. složky	Man, Gal, GlcNAc	glukosa	GlcA, GlcNAc
Vznik	enzymově	neenzymově	enzymově
Hlavní výskyt	plazma, membrány	erytrocyty**	pojivo
LCH II	str. 151	str. 40	str. 99

* Na Ser, Thr (*O-*), Asn (*N-*)

** Glykovaný hemoglobin HbA_{1c}